

Petrus Camper en Jacob van Campen. Een polemieek met Cornelis Ploos van Amstel inzake het Stadhuis van Amsterdam uit 1767

Thomas H. von der Dunk, Freek H. Schmidt

Een eerste Nederlandse architectuurdebat

Het Stadhuis van Jacob van Campen geldt sinds de bouw algemeen als één van de belangrijkste bezienswaardigheden van Amsterdam. Zeker ten tijde van de Republiek was dat het geval: het werd beschouwd als een niet te overtreffen voorbeeld van de classicistische architectuur uit de hoogtijjaren van de Gouden Eeuw.¹ Al direct na de bouw werd het door Vondel en Constantijn Huygens als het achtste wereldwonder bezongen, en de meermalen herdrukte grootse prentseries van Vennekool en Quellijn, waarvan de eerste edities nog voor de volledige voltooiing verschenen, droegen aan de faam ervan niet weinig bij. In de stadsbeschrijvingen van Dapper (1663) en anderen werd er ruimschoots plaats voor een bespreking ingeruimd.²

Er zal daarom in de rest van de zeventiende, en in de hele achttiende eeuw wel nauwelijks een in de bouwkunst geïnteresseerde bezoeker van de Amstelstad zijn geweest, die het niet heeft bezocht. Voor de Noordduitse architectuurdocent Leonhard Christoph Sturm (1669-1719) sprak het vanzelf, dat hij op zijn reizen in Holland Van Campens schepping uitvoerig van binnen en buiten bekeek.³ Ook zijn collega Johann Friedrich Penther (1693-1749) oordeelde in zijn bouwkundig handboek een halve eeuw later in die geest.⁴

Voor beide Duitse theoretici stond, als voor veel van hun tijdgenoten, de grootheid van het Amsterdamse Stadhuis als een paal boven water, en deze algemene bewondering zal de naar internationale erkenning strevende eigenliefde van vele vaderlandsgezinde geesten aan IJ en Amstel niet weinig hebben gestreeld. Het trof deze laatsten dan ook ongetwijfeld uiterst pijnlijk, dat uitgerekend een Nederlander in 1767 zich in een kort essay over de smaak van zijn landgenoten over het Achtste Wereldwonder kritisch uitliet, en met deze smaak de vloer aanveegde.⁵ Het kwam bij *insiders* ongetwijfeld des te harder aan, omdat de auteur die achter het initiaal 'C' schuilging waarmee het desbetreffende stuk in het tijdschrift *De Filosooph* ondertekend was, een wetenschapper was van naam: Petrus Camper (1722-1789), medicus, zoöloog, filosoof, en op dat moment - namelijk van 1763 tot 1773 - hoogleraar in meerdere disciplines aan de Universiteit van Groningen.⁶

Zijn tirade kon niet onweersproken blijven, en als advocaat van de beledigde smaak der Nederlanders greep de Amsterdamse koopman en kunstverzamelaar Cornelis Ploos van

Amstel (1726-1798) naar de pen.⁷ Ook zijn tractaatje verscheen in druk en is langs deze weg voor ons bewaard gebleven.⁸ Wat Camper van Ploos' verweerschrift vond, weten wij helaas niet; een reactie heeft hij nooit gepubliceerd, waaruit Ploos voor zichzelf de conclusie trok, dat Camper had gecapitulcerd.⁹ Afgaande op Ploos gold de erkenning van zijn gelijk overigens niet alleen voor Camper, maar ook de rest der kunstliefhebbende gemeente; een brief vol applaus van zijn vriend Joannes Nomsz (1738-1803), bekend treurspelschrijver en querulant, hier beledigd door de kritiek die Camper in zijn stukje in ene moeite door ook op de Nederlandse dichtkunst meende te moeten uiten, strekte hem voor die opvatting ongetwijfeld tot bewijs¹⁰: "De Heer C", zo schreef deze wraakzuchtig, "heeft zyn verdiende loon: dat hy op een ander tyd voorzigtiger zy, en niet prate over dingen waarin hy zo weinig ervaren is".¹¹ Enigszins zelfgenoegzaam noteerde Ploos dat hij "met roem, als een Patriot der Goede Smaak, de Overwinning bij alle myne Leezen behaald [had]; behalven by den uitgeever der Filosooph, en zyne Schryfzieke Slaaven, die niets pryzen, of het moet by Pieter Myer [de bewuste uitgever, THvdD/FHS] gedrukt zijn".¹²

De ruzie mag misschien als het eerste openbare debat over bouwkunst hier te lande sinds tijden gelden. Van eerdere architectuurtheoretische discussies uit de achttiende eeuw is althans niets bekend. Naar de oorzaak van hun afwezigheid in de voorafgaande jaren kan men voorlopig slechts gissen; zij bleven in elk geval uit - ofwel omdat men het voortdurend eens was, ofwel vanwege een gebrek aan intellectuele reflectie. Vermoedelijk was het vooral dat laatste, getuige de klacht van de Amsterdamse burgemeester Pieter Rendorp (1703-1760) een kwart eeuw eerder over de geringe geestelijke bagage van de meeste Nederlandse bouwmeesters, die zo sterk met hun onvolprezen ambachtelijke kundigheid contrasteerde. Dat deze opmerking juist te vinden is in de inleiding van zijn nooit in druk verschenen vertaling van het tractaat van de Fransman Daviler uit 1691, die aan dit tekort in eigen land een einde moest maken, is geen toeval.¹³ De intellectuele belangstelling voor architectuur was op dat moment hier te lande nog zeer bescheiden. Opgevat als *bouwkunst*, begon architectuur pas in de loop van de tweede helft van de achttiende eeuw opnieuw onderwerp van gesprek te worden in kringen van intellectuelen en andere liefhebbers, en dan vaak in het kielzog van de groeiende belangstelling voor de esthetica: voor de leer van het schone in de kunsten. Voordien was

DE BOUWORDE
VAN 'T
STADHUIS VAN AMSTERDAM,
EN DE
SMAAK DER NEDERLANDEREN,
TEN OPZIGTE DER
KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN,
VERDEDIGD,
TEGEN DE ONGEGRONDE BERISPINGEN
VAN DEN HEER C.,
IN ZYNEN BRIEF AAN DEN
PHILOSOPH.

T₂ A M S T E R D A M,
By Y N T E M A E N T I E B O E L,
M D C C L X V I I.

Afb. 1. Titelpagina van [C. Ploos van Amstel], *De bouworde van 't Stadhuis van Amsterdam, en de Smaak der Nederlanderen, ten opzichte der Konsten en Wetenschappen, verdedigd, tegen de ongegronde berispingen van den Heer C., in zynen brief aan den Philosoph.* Amsterdam 1767.

het architectuurbedrijf in de Republiek, een enkele uitzondering daargelaten, toch vooral benaderd als praktisch ambacht, waarin theoretische uitgangspunten geen bestaansrecht hadden, of als een zaak van technisch vernuft, waarin de navolging van mathematische regels en natuurwetten de grenzen bepaalde.

Het feit dat het hier dus vermoedelijk een nationale primeur betrof, maakt de discussie tussen Camper en Ploos des te interessanter. Zij heeft tot nu toe echter in de architectuurge-

schiedenis nog niet de aandacht gekregen die zij verdient. Behoudens een incidentele vermelding is zij alleen zijdelings aan bod gekomen in een artikel van Jan Baptist Bedaux, dat de groeiende - en daarmee indertijd omstreden - herwaardering van Rembrandt in de nadagen van de Republiek als thema had.¹⁴ Camper had namelijk niet alleen Van Campen aangevallen, maar tegelijkertijd ook - omgekeerd - Rembrandt op het schild gegeven, omdat hij de Hollandse naturalistische schildersschool boven het internationale allegorische academische classicisme prefereerde, en dat laatste schokte als een vorm van majesteitsschennis ten aanzien van het Romeinse en Griekse erfgoed Ploos van Amstel niet minder diep. Criterium van Camper bij zijn beoordeling vormde namelijk het begrip 'originaliteit'. Daarvan bezat Van Campen zijns inziens vanwege zijn Stadhuis te weinig, en Rembrandt juist zeer veel. Komt dat laatste in het opstel van Bedaux automatisch uitgebreid ter sprake,¹⁵ voor de geringe waardering die Camper voor Van Campen kon opbrengen, geldt dat nauwelijks, en vandaar dat het onderstaande artikel alsnog in deze leemte kan voorzien.

De kritiek van Camper

Camper publiceerde zijn kritiek in de vorm van een slechts met 'C' gesigneerde open brief medio oktober 1767 in de periodiek *De Philosoph*.¹⁶ Wat precies de concrete aanleiding voor zijn aanval is geweest, blijft daarbij onduidelijk, maar die zou in zekere zin wel eens bij Ploos zelf gelegen kunnen hebben. Deze had namelijk op 20 augustus 1765 in een open, maar eveneens anonieme, brief aan de magistraat zijn afkeuring laten blijken over de plaatsing van een schilderij van Louis Fabritius Dubourg in de schepenkamer van het Stadhuis, en bij die gelegenheid zijn bewondering voor dit gebouw niet verheeld: "Nimmer ben ik 'er geweest of ik ontdekte 'er altyd iets nieuws en verwonderingswaardigs: ja ik durf zeggen dat, welke Gebouwen ik in drie deelen der waereld heb bezigtigd, 'er geen Paleis aangetroffen wordt, dat meer opmerking, wegens Bouwörder en pracht verdient, dan dit fraaye Gebouw, 't welk billyk den naam van 't Agtste Wonder der waereld mag worden toegeëigend".¹⁷

Mogelijk was dit voldoende reden voor Camper om zijn visie op het stadhuis van Amsterdam en de smaak van zijn landgenoten te geven, ook al vermeldt hij Ploos in het geheel niet. In elk geval stak hij meteen in de eerste regels fors van wal: "Wanneer wy onze Republyk in haaren aart beschouwen, en byzonderlyk op de verstandelyke vermogens der Ingezetenen letten, moeten wy ons verwonderen, dat wy, die ten dezen opzichte voor de meeste Volkeren des Werelds geenzints behoeven te wyken, echter zo achterlyk zyn in dat byzonder vermogen der Ziel, 't welk men Smaak noemt".¹⁸ Via het aanstippen van de neiging om op literair gebied alles wat in het Engels, Frans of Duits verschijnt meteen te vertalen, en ook in de poëzie, de muziek, de schilder- en de beeldhouwkunst de vindingen van andere volkeren te kopiëren zonder veel moeite te doen zelf eens origineel te wezen, komt Camper op de bouwkunst. Daarmee is het naar zijn mening in Nederland,

waar het eigen vindingrijkheid betreft, nog wel het meest droef van alles gesteld - "de Bouwkonst verraadt het gebrek van onzen smaak nog het meest".¹⁹

Camper richt zich daarbij ter illustratie van deze stelling eerst op de woonhuizen in Amsterdam. Hij verdeelt die in drie groepen: die uit het midden van de zeventiende eeuw, die uit de achttiende eeuw, "en een derde Soort, welke Burgerlyk zynde de oude Spaarzaamheid nog aantoonen, waar aan wy de opkomst van ons Gemeenebest verschuldigd zyn"²⁰: de huizen uit de tijd van de Opstand en de beginjaren van de Republiek, uit de tijd dus vóór de introductie van het ('Hollandse') classicisme van Van Campen. Eerst moest deze prehistorie het ontgelden:

"De[ze] ouderwetsche Huizen zyn staatig van Gevels, en hebben eene eenvoudige Grootheid, welke wel niet wenschiklyk, maar weder eene platte navolging der Italiaanen is. Meestal is 'er een Balcon boven de Deur, en kleine Vensters met breede tusschendammen; 't welk iets sombers vertoont, maar met de deftigheid dier tyden overeenkwam; Men maakte groote Vertrekken, die hoog van verdieping waren, men pronkte met fraaije Schoorsteenen, dog die, met hunne Pilaaren, te verre over de Vloer schietende, veel ruimte wegnamen; Alles naar het geen men in Italië zag, en van daar met de taal en zoo veele termen van den Koophandel herwaards over bragt".²¹

Kortom: gedachteloos - "wy ondertusschen smaak in dit alles vindende, omdat de Italiaanen het zo hadden"²² - werd, om maar niet bij de nieuwste mode achter te blijven, alles van gene zijde van de Alpen aan deze zijde van de Alpen gekopieerd. Want waar dergelijke grote vertrekken, hoge plafonds en kleine vensters met het oog op de zomerse hitte in Italië zeer zinvol zijn, daar zijn deze dat voor het kille Nederland met zijn uit deze kilte voortgekomen geheel andere leefgewoontes niet. Waar de Italianen op de koele bovenverdieping wonen en zo op zwoele zomeravonden "dienst [hebben] van hunne Balcons om een Avondlugtje te scheppen",²³ daar is deze behoefte, zo kan men Campers zienswijze interpreteren, op verregende herfst dagen aan de Amsterdamse grachten naar verhouding wat gering. Niet alleen in die balkons kwam de klakkeloze navolging tot uiting, en daarmee komt Camper te spreken over de tweede door hem onderscheiden periode, die van Van Campen: "De Voorhuizen werden om die zelfde rede voorheen by ons zeer weitsch gebouwd, en met fraaije Zinnebeelden, in Nissen voorzien, alle weder navolgzelen van de oude Romeinen, en van 't geene de hedendaagsche Italiaanen nog in de beste Huizen doen".²⁴ Menig kolossaal Amsterdams grachtenpand, met statige marmere vestibule en sculpturen van goden en stucwerk vol allegorieën in de gang rijst hier voor onze geest. En daarmee komt Camper dan eindelijk uit bij Van Campen en diens Stadhuis. Genadeloos zet hij de aanval in: "Men ziet deze Volgzugt en dit gebrek aan Smaak nog duidelyker in het Raadhuis onzer Stad, door Van Campen, gebouwd".²⁵

Opvallend is echter vervolgens, dat Camper dat aspect van

die volgzucht eigenlijk helemaal niet nader adstrueert. Zijn kritische opmerkingen op de volgende pagina's, als hij in de vorm van een soort rondgang door het inwendige de belangrijkste zalen en kamers aan - meest afbrekend - commentaar onderwerpt, hebben eigenlijk vooral betrekking op een door hem geconstateerd gebrek aan gevoel voor proporties bij de gevierde architect - niet zozeer op een gebrek aan authenticiteit. Dat begint eigenlijk al meteen bij de bespreking van de façade, in de tweede zin die Camper aan het Stadhuis wijdt: "Het uitwendige van de Gevel is eenvoudig, de ingang niets minder dan grootsch, en zekerlyk te laag. Als men het geheel beschouwt, ziet men schielyk dat de Architect niet bekwaam was om een Gebouw zo uitgestrekt, als dit is, te ordonneeren".²⁶ Die opmerking over de ingang was overigens niets nieuws; al Sturm had een halve eeuw eerder te kennen gegeven, dat hij een fraai pronkportaal node miste, en het rijtje bogen dat hij in plaats daarvan aantrof maar wat miezriger vond. En hij was daarin de enige niet.²⁷

Maar ook bij de rest is het naast het ongepaste decorum vooral de maatvoering die Camper stoort. Zo zijn in zijn ogen de deuren te nauw, is de vierschaar in verhouding tot de hoogte te klein, en zijn de basreliefs aldaar te zwaar en de beelden erboven in relatie tot de hoogte van de kroonlijst te groot, en is de van de vierschaar naar de Burgerzaal voerende trap te donker. Alleen de Burgerzaal zelf kan er mee door, daarna is het weer mis; "de Scheepens Kamer heeft niets verhevens", en ook de kamer van de burgemeester "niets overeenkomstig met de grootheid van dat Ampt".²⁸ Zo moppert hij nog even voort. Verder heeft de auteur vooral wat op het decoratieprogramma aan te merken: waarom bijvoorbeeld wordt in de vierschaar de kroonlijst door karyatiden geschraagd? Hier komt zijn invalshoek - de veroordeling van de Nederlandse volgzucht - nog het meest tot zijn recht: karyatiden waren als symbool van de overwinning op de Perzen zinvol bij de oude Grieken, maar de Kariërs hadden toch Amsterdam niets misdaan?²⁹ Ook aan de geschilderde voorstellingen in het Stadhuis is het nodige mis, ofwel artistiek, ofwel qua thematiek, en zo belandt Camper tenslotte bij de kwaliteiten van Rembrandt, die hij op grond van zijn "waarlyk stout Penceel" hoger inschaalt dan die van de in zijn tijd in heel Europa veel meer gewaardeerde Franse hofschilder Lebrun.³⁰

Al met al is Camper enigszins van de architectuur afgedwaald. Na enkele pagina's roept hij zichzelf derhalve tot de orde en keert naar de Amsterdamse woonhuisarchitectuur terug, om eindelijk die van de eigen eeuw nader op haar merites te beproeven. Het werd er naar zijn smaak weinig beter op:

"Men verliet in het begin derzelve den Italiaanschen Smaak, en begon, zonder op eenige Bouworde agt te geeven, de Gevels boven plat te maaken, en met Beelden te verciereen: Het Balcon kon nog niet weg, maar men maakte, in plaats van enkele Consoles, weder Vrouwebeelden, dog die wat vrolyker en zwieriger waren, om de Balcons boven de Deur te schraagen".³¹

Ook hiervan is het aantal voorbeelden aan de Amsterdamse grachten tot op de dag van vandaag legio. Het interieur werd tegelijk wat minder hoog en hoogdravend, nadat het stucwerk voor wanden en zoldering zijn intree had gedaan. Camper is over de kwaliteit ervan matig te spreken - "eerst vry Manlyk, naderhand Popagtig"³² - maar meer stoort hem de overdaad van dit alles; hij is er zeker van dat in dat opzicht de Grieken en Romeinen aanzienlijk meer maat wisten te houden, en de gevels van hun huizen indertijd niet onder de daksculpturen bezweken.

Inmiddels is men, in Campers eigen tijd, weer aan een nieuwe modegril toe, die hij als 'de Franse trant' betitelt: "Men stoort zig weinig aan de Facade, men verkiest groote Raamen, om kostbaare Gordynen en Blinden te kunnen plaatsen, en daar men in de vorige eeuw een kleine Trap maakte, toen men groote Vertrekken hadt, bederft men nu de kleine Vertrekken, en het geheele Huis om een fraaijen Trap te hebben".³³ Weliswaar is nu in het inwendige de ornamentiek over het algemeen wat minder uitbundig, maar in essentie blijft het resultaat in zijn ogen negatief: men is, wat het wanformaat van de kamers betreft, gewoon van het ene uiterste in het andere vervallen. Waren ze eerst veel te groot en te hoog en dus te koud, nu zijn ze te klein en te laag en dus te muf. Warme schoorstenen, dichte blinden, dubbele gordijnen, buiten- en binnendeuren, met schapenvachten afgedichte tocht-kieren - "'T is of wy thans onze eer stellen in niet in de Lucht te kunnen leeven".³⁴

Diegenen tenslotte, zo sluit Camper zijn beschouwing af, die wel in de frisse lucht leven, hebben aan die frisse lucht echter geenszins ook een frisse smaak overgehouden. De nieuwrijken in hun landhuizen aan Vecht en Amstel: er valt veel van te zeggen, maar niet dat zij door schoonheidszin uitblinken. Let men namelijk op "de Gebouwen, de Buitenplaatsen, en Hekken van zulke Liedden, die, of schielyk ryk geworden, of zeer gelukkig geweest zyn in den handel, het welk, schoon ik het niet anders dan met agting, als meestal een gevolg hunner vlyt beschouwe, eger niet nalaat, het gebrek hunner opvoeding dikwils te verraadden; zo ziet men in dit alles, zo wel binnen als buiten de Stad, in Parterres, Beelden, Tuincieraaden, Meubilen, zelfs in hunne Koetsen, iets ongeregelds, iets wanschiklyks, 't welk ver afwykt van goeden Smaak".³⁵ Het verschijnsel dat Camper hier constateert, dat van de simpele ziel die plotseling over te veel geld krijgt te beschikken, is net als de kritiek die hij daarop uit, van alle tijden.

Tenslotte komt Camper via zijn rondgang door het stadhuis uit bij de tegenwoordige situatie in de kunsten en de welsprekendheid: "Zo wy ergens in gevorderd zyn, het is in de manier van spreken, men spreekt zekerlyk veel ordentelyker, beschaafder en cierlyker, en wy hebben in het schryven ook gewonnen...". De historicus Wagenaar, "wysgeeren", "de spectatoriale papieren" en verschillende predikanten hebben volgens Camper aangetoond, dat het gebruik van "gezond Verstand en eene zuivere taal" een gunstig effect zouden kunnen hebben, "werdt die uitwerking niet door zo veele Prulpoëeten, en onkundige Vertaalers, of liever Verknoeyers, die hunne Ziel te huur laten loopen, verhinderd." Deze hou-

ding en dit gebruik van het gezond verstand kon, zoals Camper in zijn bespreking van het stadhuis beoogde aan te tonen, blinde navolging, die hoofdzakelijk op slecht begrip en gebrek aan kennis was terug te voeren, uitbannen. "Het geen ik met myne tegenwoordige aanmerkingen bedoel, is om onze landlieden aan te sporen, hunne zielsvermogens te volmaaken, en dan uit hunne eigen oogen te zien, als wanneer zy het waare Schoon wel haast ontdekken, en, in plaats van andere Volkeren blindelyk te volgen, hunnen smaak verbeteren, en oneindig meer genoeg in dezelfde dingen vinden zullen".³⁶

Voor Camper is smaak een zaak van geestelijk onderscheidings- en oordeelsvermogen: "Smaak immers is een onmid-delyk vermaak, 't welk de ziel geniet, als zy iets gewaar wordt, 't welk schoon, goed, bevallig, geestig, teder, grootsch, en verheeven is; de ziel moet'er haar vermaak uit halen." Dit moet echter door het individu zelf ontwikkeld en "aangekweekt" worden, zodat die niet langer is overgeleverd aan de grillen van een willekeurig architect of kunstenaar, en wel door bestudering van onderzoekers van schoonheid en smaak uit de eigen eeuw: "Leer dan, Myn Heer, onze landge-nooten zig hier op uit te leggen, leer hen denken, wys hen na eenen *Crousas, Pere André, Hutcheson, Diderot, Montesquieu*, beweeg hen om die schryvers te leezen, en zy zullen met smaak en oordeel zelve ordonneeren, daar zy nu van onkundige *Artisten* afhangen, zy zullen tevens beschaafd zo wel als ryk worden, en oneindig meer vermaak van hunne kostbaare uitgaaven hebben".³⁷ Dat Camper zich op juist deze vooraanstaande esthetische theoretici beroept, maakt duidelijk hoezeer hij, net als Van Campen indertijd bij zijn Stadhuis, in feite evenmin zonder internationale autoriteiten en inspiratiebronnen kan.

De repliek van Ploos

Nog voor de jaarwisseling verschijnt, opnieuw anoniem, de reactie van Cornelis Ploos van Amstel: *De bouworde van 't Stadhuis van Amsterdam, en de Smaak der Nederlanderen, ten opzichte der Konsten en Weetenschappen, verdedigd* begint de lange titel, en dat is ook precies wat Ploos probeert.³⁸ In dit geschrift, dat aanmerkelijk omvangrijker is dan dat van Camper, volgt hij zo nauwgezet mogelijk de opzet van diens betoog, om dit punt voor punt te kunnen weerleggen. De hoofdlijn van zijn geschrift, dat niet altijd van pietluttigheid is ontbloot en na de vlotte schets van Camper wel eens wat stroef leest, is dat de laatste veel beweert en weinig bewijst. Niet dat Ploos het in alles met zijn opponent oneens is; diens afkeer van de Amsterdamse woonhuizen kan hij in hoofdlijnen wel delen.

Wel verwijt Ploos Camper hier een hoge mate van inconsistentie, zoals een vergelijking van zijn kritiek op de huizen uit de zeventiende met die uit de achttiende eeuw uit moet wijzen: de huizen der voorname kooplieden waarin "alles wat tot gemak en sieraad dienen kan, mooglyk meer vereenigd is, dan in eenige Stad der wereld; welke de Schryver niet ongemoeid konde voorbygaan, zonder zich aan de Balcons, naau-

Afb. 2. Het stadhuis van Amsterdam. Gravure uit [C. Ploos van Amstel], *De bouworde van 't Stadhuis van Amsterdam, en de Smaak der Nederlanderen, ten opzigte der Konsten en Weetenschappen, verdedigd, tegen de ongegronde berispingen van den Heer C., in zynen brief aan den Filosooph, Amsterdam 1767.*

we Venster-raamen, groote Schoorsteenmantels, en ruime Vertrekken der oude; en weder integendeel aan de groote Vensterraamen, platte Gevels, ruime Trappen en bekrompen Vertrekken der latere Gebouwen gestooten te hebben; schoon de eersten, naar den Smaak der Italiaanen, de oude Meesters der Bouwkonst, en de anderen naar het voorbeeld der Franschen, anderszins den goeden Smaak met de Engelschen gemeen hebbende, gezegd worden gebouwd te zyn, en de Schryver zelf niet schynt te weten, hoe hy het hebben wilde”.³⁹

Waar Ploos zich echter bovenal aan stoort, zijn de schimp-scheuten aan het adres van het Amsterdamse Stadhuis. En omgekeerd kan hij Campers lof voor Rembrandt maar matig waarderen, waar deze immers een degradatie van de academische classicistische school met zich meebracht. Dit laatste valt buiten het kader van dit opstel, maar Ploos' pleidooi voor het Stadhuis interesseert ons natuurlijk des te meer.

Ploos lijkt zich door Campers beschouwing bijna persoonlijk beledigd te voelen. De Nederlander, zo merkt hij gekrenkt op, ziet in de brief in *De Filosooph* “zynen Smaak [...] belachelijk [...] afmaalen”, waarna hij vervolgens “den zelfden Brief-Schryver ten uiterste laag ziet vallen, op het voornaam-

ste onzer Amsterdamsche Praalgebouwen; waarin wy, te vooren, alles wat de Konst der Nederlanderen vermogt, in een kort begrip, meenden te kunnen toonen, ja het welk wy, wel eens, naast de berugte wonderen der Waereld durfden stellen”.⁴⁰ Juist het feit dat Camper dat gebouw meent te moeten berispen “het welk te vooren als een proefstuk van goeden Smaak gehouden wierdt”, en hij Van Campens opus magnum aanvoert “als het sterkste bewys van de Volgzugt en het Gebrek van Smaak in de Nederlanders” steekt hem zeer.⁴¹ Die ene zin van Camper, die deze in zijn brief verder niet had uitgewerkt, lijkt voor Ploos de reden geweest te zijn om te reageren, en die ene zin is voor hem dan ook reden voor enige alinea's gloedvol betoog.

Want wat, aldus Ploos, heeft Camper - die hij overigens als ‘den Heer C.’ blijft betitelen⁴² - dan aan reële argumenten voor zijn bitse veroordeling van het stadhuis? Niet bijster veel, vindt Ploos, hij is althans door Campers architectonisch inzicht niet erg geïmponeerd. “Zyn Ed. schynt veel te stellen, doch niets te bewyzen”, noteert hij ergens minzaam.⁴³ Zijn bouwkundige terminologie deugt niet - “onder elkander verwarde konstwoorden, welke een leerling in de Bouwkonst ligtelyk ontdekken zal”⁴⁴ - en wijzen op onkunde dan wel een

chaotische geest. Zo weet Camper volgens Ploos niet precies wat karyatiden zijn, en evenmin het verschil tussen pilasters en pilaren. Vooral de vaagheid van de door Camper gegeven kritiek stoort Ploos; zonder nadere toelichting kan hij met opmerkingen als 'te hoog', 'te nauw' en 'te donker' als kunstkenner weinig beginnen, zonder een door duidelijke definities gekenmerkt begrippenapparaat zeggen deze termen allemaal niets; zo zijn zij hem veel te subjectief. Het komt daarentegen op objectieve criteria aan. En objectief, zo schrijft Ploos, laat zich aangaande de originaliteit en de maatvoering van Van Campens Stadhuis het volgende vaststellen:

"Het is zeker, dat het Stadhuis van Amsterdam gebouwd is volgens de Bouwwoorden der Grieken en Romeinen: doch het is geen navolging van eenig ander Gebouw dat ons bekend is, ja wy gelooven ook dat de Schryver daar van geen weêrga ten voorbeelde weet, vermids hy dat zekerlyk by zyne beschuldiging zoude hebben aangewezen; en daarom zullen wy het zo lang als oorspronkelyk aanzien, tot ons het tegendeel getoond is. Dat het, volgens de bovengemelde orden, gebouwd is, kan voor geene reden van beschuldiging, maar moet, veel eer, tot roem gerekend worden; want de beste Gebouwen van Europa zyn, zints veele eeuwen, volgens deeze orden vervaardigd. De verstandigste Bouwmeesters hebben deeze orden verkooren, om dat 'er, tot heden toe, geen evenrediger gevonden worden".⁴⁵

Kortom: wat in de klassieke traditie staat, is uit hoofde daarvan goed. Origineel kan men ook binnen die klassieke traditie zijn, en als men origineel meent te moeten zijn door niet binnen die traditie te blijven, dan is het gevaar groot dat men niet zozeer origineel, als wel gewoon onoordeelkundig bezig is. Buiten de klassieke kunst en haar regels, zo zou men Ploos' opvatting enigszins overtrokken kunnen formuleren, is er geen kunst mogelijk. Klassieke kunst betekent altijd een zekere navolging, en waar die navolging ontbreekt, is er sprake van klassiek noch kunst.

Ploos geeft met zijn reactie aan dat hij in het stadhuis nauwelijks volgzucht herkent, maar een oorspronkelijke variatie in het gebruik van de klassieke orden, die daarmee voor landseigen kan doorgaan. Met dit argument lijkt hij de bouwkunst van het stadhuis onder een als oorspronkelijk geafficheerde Nederlandse kunst te scharen. Daarmee doet zich een parallel voor met de opvattingen die Ploos gaandeweg heeft ontwikkeld met betrekking tot de door velen als onklassiek beschouwde Nederlandse prent- en schilderkunst, die hij aanvankelijk, ondermeer in zijn lezingen aan de Amsterdamse tekenacademie, sterk bekritiseerde, maar tegelijkertijd wel al in grote getale verzamelde. Pas later zou hij zijn theoretische opvattingen met zijn verzamelpraktijk in overeenstemming weten te brengen.⁴⁶

De onaantastbare eerbiedwaardigheid van de klassieken als norm voor alle monumentale bouwkunst komt ook tot uiting in de daarop volgende passage, als Ploos op de door Camper veelvuldig bekritiseerde proporties te spreken komt. Ook hier vaart hij liever op de vaste regels van allen, zoals reeds door

Vitruvius vastgelegd, dan op de persoonlijke belevenis van één. Ploos hanteert daarbij niets anders dan het klassieke Vitruviaanse begrippentrio *firmitas*, *utilitas* en *venustas*, zoals dat eigenlijk sinds Alberti tot het theoretische standaardrepertoire van de 'goede' architectuur behoorde:

"Het voornaamste, immers, dat men in de Bouwkonst moet in agt neemen, is, dat het geheele Gebouw, en ieder Kamer in het byzonder, geschikt zy, naar het geen daarin verrigt moet worden. Voorts, dat de sterkte en schoonheid van het geheel, met de juiste evenredigheid, naar de regels der Symmetrie, gepaard gaan. En dit meenen wy in het Raadhuis onzer Stad te kunnen vinden, en agten dat hetzelfde voldoet aan alle de bovengemelde regels, zo lang de gebreken ons niet klaarder worden aangewezen. Te zeggen: 'het uitwendige van den gevel is eenvoudig, de ingang niets minder dan grootsch en zekerlyk te laag', heeft weinig betekenis zonder nader verklaring over de woorden, *eenvoudig*, *grootsch en laag*: behalven ook dat het woord *uitwendig*, ten opzichte van den gevel, hier overvloedig is, dewyl het tegenovergestelde, namelijk het *inwendige* van den gevel, met betrekking tot de beschuldiging, geene plaats kan hebben".⁴⁷

Ofschoon men naar aanleiding van die laatste opmerking kan constateren dat enige pedanterie Ploos niet vreemd blijkt, moet zijn streven om stevigere, dus concretere criteria te vinden voor het formuleren van artistieke kritiek vanuit het oogpunt van het academische classicisme gewaardeerd worden. Zonder zulke criteria viel er immers in classicistische kring niet zinnig over smaak te twisten. Zodoende is Ploos met de gewraakte zinsnede nog niet klaar. Tegenover de naar zijn mening subjectieve gevoelens van Camper, op wie het gebouw bij beschouwing een te eenvoudige, en de ingang een te weinig grootse en te lage *indruk* maakte, zet hij nu toetsbare en meetbare uitgangspunten:

"Wat de *eenvoudigheid* betreft; dezelve heeft, in de Bouwkonst, zo veel plaats in een deftig Paleis, als in een gemeene Stulp, en drukt, in 't algemeen, eenen volkomen en eigenaartigen staat uit, dewelke niets overtolligs heeft: en dit verdient immers geene berisping, maar goedkeuring, als voldoende aan het oogmerk der Bouwkonst.

Het is derhalven zeker en waaragtig, dat dit Gebouw, op eene eenvoudige wyze, de grootheid en deftigheid van deszelfs einde beantwoordende, ieder die het beschouwt, ontzag en eerbied inboezemt, en derhalven den roem van alle Kundigen, zints zyne stigting, heeft mogen wegdraagen".⁴⁸

Vervolgens gaat Ploos over op de proporties van het gebouw:

"Om niet te spreken van de evenredigheid van deszelfs hoogte tot aan het dak, staande, van vooren en van agteren, tot de geheele breedte, byna als 1 tot 3, noch van zyne regelmaatige afdeelingen in verdiepingen; staande het voetstuk, tot de hoogte van de eerste, en zo ook tot de tweede ordonantie of verdieping, als 1 tot 2, en dus het voetstuk tot beide,

als 1 tot 4, na genoeg, hetwelk de beste evenredigheden zyn; en om voorby te gaan het gepast getal vensteren in de breedten van ieder hoofddeel, en wel byzonder in die van vooren en agteren volgens de oneven getallen van 3, 5, 7, welker welstandigheid overvloedig aan de Bouwkundigen bekend zyn; laten wy ieder oordeelen, over het byzonder en ryk Vernuft, dat men alleszins by het nader en nader beschouwen van den voor- en agtergevel gewaar wordt. Geen Kapiteel, Architraaf, Fries, of Kroonlyst beschouwt men, of dezelve zyn volmaakt volgens de regels der Bouwkunst”.⁴⁹

Volgens de regels der bouwkunst - dat was cruciaal. Die regels lagen vast en waren ondermeer in de vorm van getallenreeksen in ordenboeken en andere tractaten te vinden. Schoonheid, zo leert ons Ploos' op een lange traditie van

Afb. 3. Bronzen borstbeeld van Petrus Camper door Marie-Anne Falconet-Collot, 1781, collectie Rijksuniversiteit Groningen.

tractaatschrijvers terugrijpend betoog, is voor de ware classicist in ronde cijfers te vatten en dus ook met hulp van ronde cijfers in het leven te roepen. Kennis van die cijfers creëert kunst, is er althans een basisvoorwaarde voor, en alleen met zulke kennis kan men vervolgens ook over de kwaliteit van die kunst oordelen. En met die kennis gewapend, geraakt Ploos al tellend en metend op de Dam in extase:

“Wy worden niet minder verrukt, zo door de goede schikking van de Pylasters met hunne welgeregelde Kapiteelen, als door de juiste overeenstemming van de bovenste, met de onderste Modillons. Hoedanig redden zy zich, in de in- en uitstaande hoeken! Niet alleen vast, maar sierlyk en welgeproportioneerd, vertoont zich de Tooren op dit groot gevaarte: men staa, waar men verlieze; overal heerscht, in den zelve, eene evenredigheid, overeenkomstig met de regels der Bouwkunst en des Perspectiefs. Ieder beschouwe slegts hetzelfde, en men zal 'er van overtuigd zyn.

Dus zoude men zeer onagtzaam, of weinig vatbaar voor den goeden Smaak moeten weezen, om zo schielyk den Bouwmeester van het Stadhuis, den grooten Van Campen, te veroordeelen, 'als een Architect die niet bekwaam was, om een Gebouw zo uitgestrekt als dit te ordonneeren’”.⁵⁰

Ondanks zijn beroep op mathematische regels blijkt Ploos getuige deze vervoering in feite netzomin als zijn slachtoffer Camper in staat anders dan in eveneens subjectieve bewoordingen over de kwaliteit van een gebouw te oordelen in zijn streven diens kritiek te weerleggen. In de pagina's daarna volgt Ploos nauwgezet Campers rondgang door de vertrekken van het Stadhuis, en elke keer als Camper iets als te klein, te groot, te hoog, te laag, te donker of te licht afkeurt, zegt Ploos dat het niet te klein, te groot, te hoog, te laag, te donker of te licht is, maar juist precies goed.

Zo waren er heel gegronde redenen om de door Camper als te nauw afgewezen ingangsbogen in de middenrisaliet van de voorgevel zo te maken als ze zijn. Hun bescheiden formaat heeft een functionele oorsprong, en kan bovendien met een beroep op Italiaanse voorbeelden worden gelegitimeerd - een beroep dat, om die reden, natuurlijk voor Camper weer een dankbaar aanknopingspunt geboden zou hebben voor zijn verwijt van volgzucht, indien laatstgenoemde op Ploos' verhandeling zou hebben gereageerd:

“wy zullen ons niet ophouden met dien te verdedigen, door veele voorbeelden in de deftigste Gebouwen in Italië; noch aanmerken, dat men dergelyke ingangen vindt, in de meesten der hedendaagsche Paleizen te Rome en te Venetië: maar alleen zeggen, dat 'er, naar onze meening, veele redenen waren om den ingang zodanig te maaken; en onder anderen, op dat 'er, op éénen tyd, verscheiden menschen te gelyk zouden kunnen in- en uitgaan, en in veel grooter menigte dan door eene enkele poort. Daar by ook, op dat men, by noodzaakelykheid, zich beter in staat konde stellen, om het Raadhuis, tegen de aanvallen van oproer, roofzucht enz. te verdedigen, ten welken einde, ook de zes ronde gaten in de drie

middelste koperen tralien van de Vierschaar geschikt zyn, om, in tyd van nood, den Dam, door schietgeweer, te verdedigen; en laatstelyk zoude de ingang, die zeer wyd en derhalve ook zeer hoog hadt moeten wezen, te veel plaats in den Voorgevel weggenoomen hebben. Ook vereischte de Vierschaar eene plaats in het Oosten, en daar men den blooten Hemel konde zien. Met alle deeze vereischten, wenschten wy, dat de Schryver en Berisper een geschikter ingang hadt aangewezen. Te zeggen, dat deeze poortjes, *te laag, te eng, en te klein* zyn, zonder te melden waarom, of aan te toonen hoe ze wezen moesten, beduidt niets: alzo 'er geen laag, eng, of klein is, zonder betrekking tot zekere hoegrootheid. Dat dezelve, ondertusschen, van eene goede proportie zyn, en overeenkomstig met die der Vensteren, dat is, dat hunne wydte, tot hunne hoogte is, als 1 tot 2, is eene zekere waarheid".⁵¹

En hier, inzake die functionele benadering, biedt Camper zich voor Ploos opnieuw als dankbare schietschijf aan. Uit Campers advies om (hoofdzakelijk) Franse wijsgeren te lezen, moest Ploos begrijpen dat Camper schilders en architecten vooral als uitvoerders van de ideeën van anderen zag:

"In welk licht beschouwt hy de Konstenaars? beschouwt hy dezelve als luiden, die alleen bekwaame handen moeten hebben, om de denkbeelden, die anderen, door het leezen dier Boeken, gekreegen hebben, uit te voeren? [...] Maar mooglyk zoude hy meer nut doen, van den geenen die bouwen, en laten schilderen, aan te beveelen, zich te gedraagen, aan de ordonnantie van bekwaame Architecten en Schilders, dewyl het niet wel mooglyk is, dat iemand, buiten oefening en ondervinding, zo bekwaam kan zyn, als een ander, die zyn gantschen leeftyd aan ééne Konst besteedt. Doch deeze Boeken kunnen mooglyk goed zyn, om hunne Leezers zo veel kennis by te zetten, dat ze in staat zyn bekwaame Konstenaars te kiezen: en in dien zin billyken wy den raad, dien hy onzen Landgenooten geeft".⁵²

Langs deze weg zou het peil van de eigentijdse bouwkunst kunnen worden verbeterd - inzake het bedroevende peil daàr- van is Ploos het eindelijk eens met Camper eens:

"Door deeze middelen zal men in staat gesteld worden, om veele misslagen, welke thans zekerlyk in sommigen onzer Gebouwen heerschen, te overwinnen; men zal het Oordeel by het Vernuft plaats, en zekerlyk de beste, dat is de bekende vyf Regels van Bouworde volgen, om een Gebouw zodanig te stigten, dat het, in zyne deelen, en te samen in zyn geheel, voldoe aan het einde dat men zich heeft voorgesteld: namentlyk sterkte, en beantwoording aan deszelfs oogmerk, met vermyding van het overtollige, eene gepaste spaarzaamheid, en zo veele uit en inwendige schoonheden als noodig zyn, om onze aandacht te trekken, en behaagen te verwekken. Want wat de nieuwe Smaak van de Huizen onzer Eeuwe aangaat, wy kunnen dezelve met den Schryver geen verbeteringen noemen, om dat men den Italiaanschen Smaak verliet, en, zonder op eenige Bouworde agt te geeven, te werk ging; want

Afb. 4. Zelfportret van Cornelis Ploos van Amstel op veertigjarige leeftijd. 1766. Tekening, Gemeentearchief Amsterdam, Historisch-topografische atlas.

dan zoude men moeten besluiten, dat het beter is zonder, als volgens een geregelde Bouworde, te bouwen".⁵³

Dit laatste zou dan resulteren in een ongewenste "menigte Bouworden".

Vervolgens komt hij terug op het omstreden object, dat hij met een geijkte Albertiaanse topos uit de architectuur- en kunsttheorie verdedigt: "Doch dit alles bewyst geeszins dat deeze gebreken in den goeden Smaak te vinden zyn in ons Raadhuis: waarop en aan, zo binnen als buiten, geene Beelden of Sieraaden gevonden worden, die of overtollig, of zonder Smaak, en betekenis zyn: niets overvloedigs neemt deszelfs wezenlyke schoonheden weg, of bezwalkt den luister van deszelfs wezenlyke waarde".⁵⁴ In esthetisch opzicht was dit stadhuis volgens Ploos dus perfect. Dat Camper hieraan in het openbaar had getwijfeld, was niet alleen onjuist, maar bovendien onfatsoenlijk, zo stelde hij in zijn slotwoorden: "Maar wy meenen genoeg gezegd te hebben, om de zwakheid van de bewyzen van onzen berisper, nevens zynen onbedagten yver of onbedrevenheid, in een helder daglicht te stellen: welke te onverschoonlyker zyn, om dat hy daar door de Eer van eene gantsche Natie, ja van zyn eigen Vaderland, als een onwaardig Medeburger, heeft poogen te bevleken; daar het

veel eer zyn pligt was, dezelve, op eene betaamelyke wyze, op te houden, en de gemeene gebreken te bedekken".⁵⁵ Tenslotte verzocht Ploos daarom De Filosooph daarop "dat hy, om aan zynen gewigtigen naam te voldoen, de voetstappen van voorbaarheid, onkunde en bedilzugt niet navolge, veel min zulk een' verkeerden Smaak in zyne Medeburgers zoeke te verwekken, als in den gantschen Brief van den Heer C. doorstraalt".⁵⁶

De esthetica van Camper

Camper en Ploos waren anno 1767 al geen onbekenden meer van elkaar. Hoewel arts van professie, en slechts van 1755 tot 1761 - als hoogleraar aan het *Athenaeum Illustre* - aldaar woonachtig, speelde de eerste een belangrijke rol in het kunstdebat in Amsterdam.⁵⁷ En hoewel koopman van professie, speelde de tweede dat ook. Hun wegen kruisten elkaar bijvoorbeeld in de twee jaar tevoren grondig gereorganiseerde - en qua artistiek programma gemoderniseerde - Amsterdamse Stadstekenacademie,⁵⁸ waaraan Ploos als directeur verbonden was, en waarvan Camper in december 1767 (!) via Ploos erelid werd.⁵⁹ Vervolgens zouden beiden er de nodige voordrachten en colleges verzorgen⁶⁰ - voor Camper leverden de eerste twee reeksen (uit 1770 en 1774) hem zelfs een gouden erепенning van de directie van de tekenacademie op.⁶¹ Ongetwijfeld door het Amsterdamse voorbeeld geïnspireerd formuleerde Camper al in 1768 voor de stad Groningen het ontwerp voor de oprichting voor een soortgelijke tekenacademie, waar overigens pas dertig jaar later iets van zou komen.⁶²

Anders dan de scherpe toon van Ploos' reactie inzake het Amsterdamse Stadhuis doet vermoeden, was zijn waardering voor Camper vrij groot⁶³ en raakten zij zelfs met elkaar bevriend.⁶⁴ Alle wederzijdse meningsverschillen over de architectuur en schilderkunst ten spijt, stond Camper's eruditie op het gebied van de vergelijkende anatomie (en de daarmee verband houdende wetenschappen) bij Ploos van Amstel in hoog aanzien; laatstgenoemde vatte (onder meer) twee redevoeringen van Camper op de tekenacademie uit augustus 1770, in de *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* samen.⁶⁵ Toch moet hun relatie tenminste aanvankelijk niet geheel vrij van enige kinnesse zijn geweest; daarop wijst althans de toonzetting van het handgeschreven voorwoord van Ploos in zijn eigen exemplaar van het convoluut dat de brief van Camper en zijn reactie met enige andere stukken over andere thema's bundelt. Daarin heet het, dat hij ervan uitgaat Camper "van zyn dwaaling overtuigd te hebben; want hy heeft er nooit op geantwoord, of tegengeschreeven: maar mooglyk ben ik voor de Hooge-geleerdheid van de Heer C.... te laag".⁶⁶ Ploos gold in zijn tijd dan ook zeker als een kunstkenner van naam, die zich bovendien intensief met de bevordering van de tekenkunst bezighield. Hij maakte niet alleen de leerlingen van de stadstekenacademie deelgenoot van zijn kennis, maar verzorgde in later jaren in Amsterdam ook de een tweetal lezingen voor het in politiek opzicht radicale genootschap Concordia et Libertate.⁶⁷ Tevens was hij betrokken bij de in

deze jaren eveneens min of meer als patriotse mantelorganisatie functionerende sociëteit Felix Meritis⁶⁸ - hij droeg zelfs middels een forse lening aan de totstandkoming van het nieuwe clubhuis in 1787 bij.⁶⁹ Maar terwijl Ploos zich in zijn voordrachten verder eigenlijk altijd tot de schilder- en tekenkunst zou beperken,⁷⁰ en zich, voor zover valt na te gaan, na de controverse rond het Amsterdamse Stadhuis nooit meer met de Nederlandse architectuur heeft ingelaten, lag dat voor de Groningse hoogleraar anders. Ook nadien liet Camper zich nog wel eens over dergelijke kwesties uit.⁷¹

In dit verband moet hier vooral gewezen worden op één van zijn posthuum gepubliceerde redevoeringen aan de tekenacademie, gehouden in 1782, over *het gedaante schoon*, die overigens een omwerking was van zijn gelegenheidsrede bij het neerleggen van het rectoraat in Groningen in 1766.⁷² Hierin komt hij op een gegeven moment te spreken over het schoonheidsbesef in de bouwkunst, en kiest hij duidelijk - overigens zonder deze bij name te noemen - theoretisch positie tegenover Ploos' traditioneel Vitruviaanse, aan strikte mathematische verhoudingen opgehangen en als tijdloos uit natuurwetten voortvloeiend beschouwde proportieele, volgens hetwelk ondermeer de relatieve hoogtematen van de diverse zuilenorden van die van diverse fysieke mensentypen - mannen, vrouwen, maagden - zouden zijn afgeleid. Volgens hem vinden wij daarentegen mooi dat wat ons aangeleerd is mooi te noemen. Weliswaar wil ook Camper aan Vitruvius nog een zekere autoriteit toekennen, maar het feit dat bij Serlio en Vignola weer andere regels te vinden zijn, in de recente beschrijvingen van de ruïnes van Palmyra en Baålbek de verhoudingen opnieuw afwijken, en zelfs Vitruvius zelf voor de hoogte van het Korinthische kapiteel diverse mogelijke maten geeft, ontkracht die autoriteit weer direct. Het voert Camper tot de conclusie dat er in dit opzicht in de Oudheid geen absolute schoonheidsvoorschriften hebben bestaan, en deze dus ook niet voor het heden te formuleren zijn: "Om kort te zijn, nergens vindt men eene bestendige Evenredigheid. Dit alles is derhalven loutere gissing zonder zekere Progressie, en willekeur".⁷³ Het geldt voor de afmetingen van de metopen in een Dorisch fries, voor de hoogte van een zuilbasis, eigenlijk voor elk onderdeel en detail. Al de Franse architect Antoine Desgodets (1653-1728) had om die reden moeten constateren, dat Palladio zich in zijn streven om uit de Romeinse tempelbrokken zuivere klassieke proportiewetten te destilleren bij het opmeten gewoon veelvuldig had vergist. Wie namelijk zonder vooropgezet program en vooringenomen blik naar de antieke architectuur kijkt, aldus Camper, moet constateren "dat niet alleen in de Onderscheidene, maar ook in de zelfde Ordens, een zeer groot verschil heerscht omtrent de verdeling der Entablementen, in de Architraaven of Epistylia, in de kroonlijsten, in de Friesen, of Zoophiri, in de Metopes, Triglyphen, Modillons enz. Zoo waar is het, dat 'er geene wezenlijke, standvaste, en gegronde proportie ooit, of ooit by de schranderste Natiën in acht genomen is".⁷⁴ Het argument om in de bouwkunst regels na te volgen was daarmee, omdat over zulke regels toch nooit consensus had bestaan, meteen van tafel.

Camper sluit zich in dit opzicht nadrukkelijk aan bij de Franse hofarts en wetenschapper Claude Perrault (1613-1688), die reeds een eeuw eerder de bruikbaarheid en juistheid van de Vitruviaanse canon sterk had gerelativeerd,⁷⁵ en wiens invloedrijke Vitruvius-vertaling van 1684 Camper in zijn bibliotheek had staan.⁷⁶ Deze opvatting sprak in feite ook al uit zijn benadering van het Amsterdamse Stadhuis: wat voor Ploos een reden was om Van Campen te prijzen - 'de beste Gebouwen van Europa zyn, zints veele eeuwen, volgens deeze orden vervaardigd' - was voor Camper juist een reden tot kritiek. Er was hier zijns inziens sprake van gemakzuchtige navolging, zonder dat over de mate van relevantie van Italiaanse gebruiken voor de rest van Europa, en dus ook voor de Nederlandse praktijk, eerst even was nagedacht. Of, om Campers eigen soort van beeldspraak te variëren: Van Campen was in zijn enthousiasme voor 'de beste Gebouwen van Europa' vergeten, dat de fysieke proporties van een weldoervoede Hollandse regent niet dezelfde waren als die van een stijle Romeinse aristocraat.

Voor Camper is daarmee de conclusie onvermijdelijk dat smaken van volk tot volk verschillen, dat de notie van

Afb. 5. Portret van J.O. Husly (1738-1796). Krijttekening R. Vinkeles, 1764. Iconografisch Bureau, Den Haag.

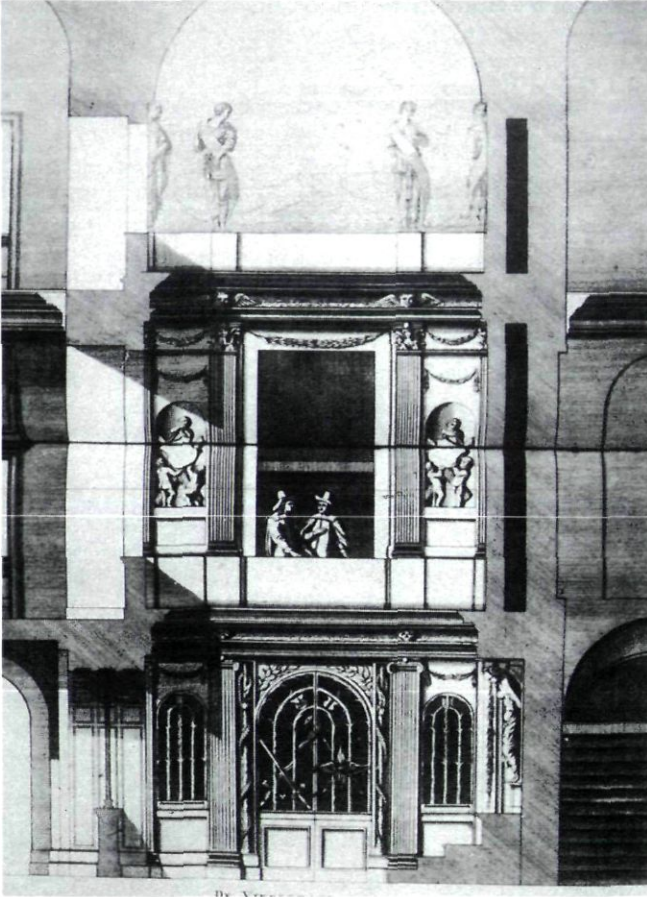
schoonheid geen natuurlijke, maar tijd- en plaatsgebonden is, en dus ook in beginsel de maatvoering van de veelgeprezen klassieke kolom.⁷⁷ En daarmee is het voor hem niet voor tegenspraak vatbaar:

1. *Dat er in de Natuur geene waare, nog wezenlijke proportie gevonden wordt, welke die Ordens wettigt.*
2. *Dat enkele gewoonheid ons die aangenoemene Ordens, en derzelver proportien doet schoon vinden.*
3. *Dat het gezag daar in merkelijk mede werkt.*
4. *En eindelijk, dat het Schoon in Gebouwen, een Schoon is van Overeenkomst, en niets anders!*
*En derhalven, dat wij, minder bepaald, en minder verlaafd zijnde aan de Inbeeldige Regels der Oude Bouwkonstenaars, de proportiën geheel en al, naa de welvoegelijkheid, en het gelang der Omstandigheden, kunnen, en vrijelijk mogen schicken!*⁷⁸

Er bestaat, zo stelt hij enige pagina's verderop onomwonden, geen aangeboren gevoel voor schoonheid, zoals die er wel is voor zedelijkheid; het gevoel voor schoonheid wordt aangeleerd. Elk schoonheidsbegrip stoelt op gewenning en afspraak - niet op enige natuurlijke norm.⁷⁹

Daarmee was de absolute autoriteit van de Oudheid ook in Nederland ter discussie gesteld. De Tempel van Salomo, die op Bijbelse gronden lang als de goddelijke oerbron van de ware architectuur werd beschouwd, heeft daarbij min of meer als breekijzer gefungeerd. Een nadere beschouwing leert volgens Camper immers dat deze weinig met de Griekse en Romeinse bouwwijze van doen heeft. Afgaande op de gegevens in het Eerste Boek Koningen moeten de proporties ervan, aldus Camper, namelijk even gedrongen zijn geweest als van de oudste Dorische tempels op Delos, en hadden deze dus niets met de klassieke schoonheids canon uit te staan. En in het Tweede Boek Kronijken vindt men voor Jachin en Boas, de twee kolossale zuilen die de tempelingang flankeerden, weer geheel andere maten. Maar hoe dan ook, of men nu I.Koningen of II.Kronieken ter hand nam, de maatvoering week in elk geval wezenlijk van die van overgebleven monumenten uit de Griekse en Romeinse Oudheid, zoals het gevierde Atheense Parthenon, af.⁸⁰

Bij Camper is zo voor het eerst ook duidelijk sprake van een vorm van historisch besef, en ook dat ondermijnt automatisch de universaliteit van het classicisme. Tot dan toe was de gedachtengang grofweg de volgende geweest: Vitruvius was, als degene die de schoonheidswetten van de Griekse en Romeinse bouwkunst op schrift gesteld en geformuleerd had door de proporties van de zuilorden aan die van de mens zélf te relateren, voor de ware architectuur de norm. De Tempel van Salomo vormde, gezien het feit dat volgens oudtestamentarische opgave God zelf het bouwplan aan de bouwheer ter hand had gesteld, uiteraard ook een voorbeeld van de ware architectuur. Ergo moest de Tempel van Salomo indertijd eveneens al volgens de Vitruviaanse principes gebouwd zijn. In die lijn werd hij dan ook enige eeuwen lang door Europese geleerden gereconstrueerd. Die van de ook door Camper in zijn verhandeling dan terloops genoemde Jezuiet Juan Bauti-

Afb. 6. Raadhuis Amsterdam. Gravure J. Vennekool 1661.

sta Villalpando (1552-1608) vormde daarvan de bekendste en meest indrukwekkende voorbeeld.⁸¹ Gezien het feit dat het Jeruzalem van Salomo er eerder was dan het Athene van Perikles, lag de slotsom voor de hand, dat de Tempel van God in het Heilige Land dan de bron vormde waaruit nadien de bouwkunst van Hellas en Rome was ontsproten. Nadat men zo dus eerst zelf de normen van de klassieke architectuur naar de bijbelse had doorgetrokken, kon deze klassieke architectuur vervolgens weer van die bijbelse architectuur worden afgeleid, waarmee de goddelijke oorsprong ervan was bewezen. Op deze wijze gingen classicistische esthetiek en christelijke ethiek mooi samen, en was de klassieke architectuur van een verdorven heidense in een verheven proto-christelijke getransformeerd.

De nieuwe gedachtengang van Camper was duidelijk een andere. De stelling dat de Tempel van Salomo Vitruviaans moest zijn, omdat de Tempel vanwege de goddelijke ontwerphulp immers een toonbeeld van schoonheid was, en Vitruvius nu eenmaal de norm voor schoonheid, achtte hij na bestudering van de beschikbare bronnen niet langer houdbaar. Het Parthenon bleef voor hem uiteraard mooi, en aan het uitgangspunt dat de Tempel van Salomo - ongetwijfeld

gezien die hand Gods - eveneens mooi geweest moest zijn, althans tenminste in de ogen van de bouwers, hield hij ook vast. Alleen waren de beide gebouwen zeer verschillend geproportioneerd, en dus kennelijk op verschillende wijze mooi, en dat betekende, dat er geen universele schoonheidsnorm voor het bepalen van de juiste maatvoering kon bestaan. Daarmee was de bijl aan de wortel van het Vitruviaanse waardensysteem gezet.

Dat met dit relativisme vervolgens ook de mens als maat der zuilen bij Camper achter de horizon verdwijnt verbaast vervolgens niet: deze sinds de Renaissance dominante voorstelling van zaken, die in de befaamde tekening van Leonardo da Vinci wel haar meest sprekende verbeelding gekregen heeft, verliest met de teloorgang van het idee van één absoluut en als enige perfect esthetisch systeem voor alle eeuwen tezamen natuurlijk haar zin.

Camper benadrukt in zijn lezing tegenover de conceptuele versie van Vitruvius juist de praktische oorsprong van de klassieke orden, waarmee hij vanzelfsprekend op hun normatief karakter afdingt, omdat praktische omstandigheden nu eenmaal van tijd tot tijd, en van land tot land, variëren. De Doriërs dachten toen zij hun zuil uitvonden, zo stelt hij, niet aan een vergelijking tussen stut en man. Zij zetten hun houten hut alleen op hoge palen om er onderdoor te kunnen lopen, welke palen geleidelijk werden verhoogd.⁸² Niet alleen van de relativiteitstheorie van Perrault, ook van het oerhutconcept van zijn tijdgenoot Marc-Antoine Laugier (1713-1769) was Camper duidelijk op de hoogte.⁸³ Zoekt men de oorsprong van opzet en onderdelen van de Dorische tempel, dan komt men volgens hem niet uit op een ideëel schoonheidsconcept, maar op ambachtelijke gebruiken, voortgekomen uit functionele eisen. Alle elementen van de entablatuur danken hun bestaan aan, en vinden hun precieze plaats op grond van hun constructief nut.⁸⁴

Nut en constructieve logica blijken voor Camper belangrijke criteria te vormen bij het bepalen van wenselijkheid en onwenselijkheid. Om die reden wijst hij om te beginnen het Korinthisch kapiteel af. Wat ook waar moge zijn van het fraaie verhaal omtrent de 'uitvinding' ervan door Callimachus, "het is en blijft altoos ongerijmd, een geheel gebouw te zien rusten op Korven, op klokken, en op weeke bladen van eene sappige plant".⁸⁵ Hetzelfde geldt voor de karyatiden, waar Camper al bij de bespreking van Van Campens Stadhuis over viel. Ditmaal meent hij zelfs (ten onrechte) Vitruvius aan zijn zijde te hebben: "Plinius, en Vitruvius hebben geoordeeld, dat het ongerijmd was, in hunnen tijd, een zwaar gebouw door tedere Vrouwenbeelden, en door Mansbeelden te doen schraagen, op het voorbeeld der Atheniënsers, die zulks uit hoon de Vrouwen van Carië doen lieten. Beide die Romeinen zeggen eenparig, dat zulks, als een bewijs van verachting, toen nog wel eenigzints verschoonelijk was, maar nu geenzints!"⁸⁶ Zelfs de Romeinen waren zich dus al van de tijdgebondenheid van bepaalde architectonische gewoontes bewust geweest. Dat men sinds de renaissance, van Michelangelo tot Marot, weer balconen en schoorsteenmantels niet slechts door stenen slaven, maar ook door achtbare vrouwen,

ja zelfs door zanggodinnen en engelen laat schragen, bewijst, hoe ver men intussen van een goed begrip van zuivere architectuur is afgeraakt.⁸⁷ En juist al deze telkens terugkerende ongerijmdheden maken wel afdoende duidelijk dat de mens geen aangeboren gevoel voor schoonheid, of "gedaanteschoon" zoals Camper dit omschrijft, bezit.

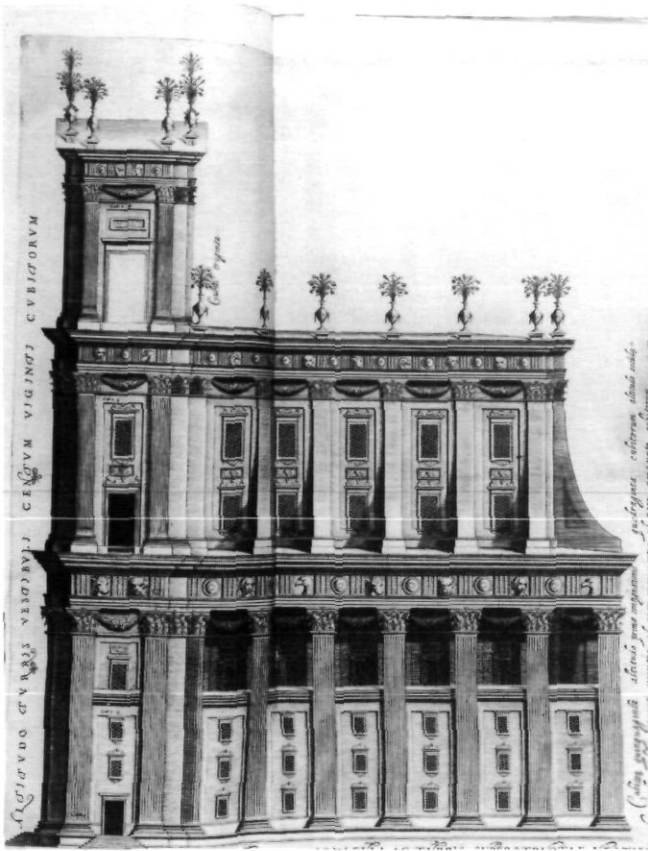
Camper's polemische artikel mag dan door een groot publiek vanwege het onorthodoxe karakter misschien als schokkend zijn ervaren, dat goldt niet voor iedereen. Een vergelijkbaar oordeel over het Amsterdamse stadhuis dat van de gangbare appreciatie afwijkt, had de Franse architectuurtheoreticus Laugier gegeven toen hij het in juni 1766 bezocht: "L'hôtel de ville d'Amsterdam nous a paru bien au-dessous de sa réputation".⁸⁸ In zijn beide boeken, *Essai sur l'architecture* (1753) en *Observations sur l'architecture* (1765) had deze schrijver zich een fervent tegenstander getoond van alles wat in de architectuur neigde naar irrationeel gebruik van architectonische middelen.⁸⁹ Aan het stadhuis veroordeelde hij dan ook niet alleen de vanwege de "singularités bizarres" in hun kapitelen ontoelaatbare pilasterorden, ook de festoenen en het beeldhouwwerk, met name van het fronton - "sculpture d'un dessin confus et d'une exécution barbare" - werden afge-

keurd. De koepel, de ingang in het onderhuis ("obscur comme une cave") en de al even donkere trappartijen naar de Burgerzaal met zijn gewelf ("décoré de mauvais goût") brachten het er niet minder slecht vanaf. Slechts de burgermeesterskamer en de raadzaal werden gunstig beoordeeld, evenals de enige twee schilderijen die Laugier noemt, Rembrandt's *Nachtwacht* ("peint avec force, mais donnant tellement dans le noir qu'on a peine à en distinguer les détails") en Van der Helst's bekende schilderij van de viering van de Vrede van Munster (1648) dat hij het allermooiste vond.⁹⁰

Camper had duidelijk meer gemeen met een kritisch Frans toerist als Laugier dan met het minder kritisch soort Nederlandse kunstliefhebber van het type Ploos. Camper zowel als Laugier waren er op uit om de tekortkomingen van de architectuur in eigen land aan de kaak te stellen. Dat blijkt wel duidelijk uit de wijze waarop beide critici zich uitlieten over de eigen nationale 'topmonumenten'. Terwijl Camper het meest bejubelde gebouw in de Republiek tot toetssteen voor de rest van Nederland maakte, had Laugier een vergelijkbare aanpak gehanteerd voor de Franse architectuur. Versailles, het Louvre en andere paleizen en Parijse woonhuizen, plus vrijwel de gehele Franse kerkarchitectuur, dienden Laugier

Afb. 7. Mansion House, Londen, 1737 e.v. Foto: Th.H. von der Dunk.

Afb. 8. Reconstructie van de Tempel van Jeruzalem door Villalpando, zijaanzicht.

ter illustratie van het feit dat het systeem van de klassieke orden ondoordacht en zonder vernuft direct vanuit de Oudheid naar Frankrijk was getransplanteerd.

Camper probeerde zodoende met zijn artikel tevens een discussie op gang te brengen die tot een andere denkwijze moest leiden dan tot dusverre gangbaar was geweest: een denkwijze die wegvoerde van de vertrouwde verstarde Vitruviaanse met haar intussen al eeuwen oude, op de antieke architectuur gebaseerde norm van absolute schoonheid en haar systeem van vaste getalsverhoudingen. Ploos' gekrenkte reactie toont aan dat, mede omdat Camper zijn zienswijze adstrueerde met een kritiek op het onaantastbare Stadhuis van Amsterdam, in de Republiek nog niet iedereen daarvoor open stond, of misschien nog helemaal niemand.

Camper en het nieuwe bouwen

Uit de catalogus van Campers bibliotheek kan worden opgemaakt, dat het onderzoek naar de bouwkunst van de Klassieke Oudheid zijn grote interesse had, waarbij in overeenstemming met de tijdgeest nu vooral de Griekse erfenis de aandacht kreeg. Camper kon zijn antiquarische belangstelling in dit opzicht bevredigen met de publicaties van Le Roy, Wood,

Barbault, Chandler, Stuart en Revett, alsmede natuurlijk diverse geschriften van Johann Joachim Winckelmann.⁹¹ Terwijl hij zich in algemene zin als een adept van de Duitse kunstgeleerde liet kennen,⁹² wilde hij diens opvattingen niet vertalen naar de architectuur. Hij betoont zich in zijn redevoering over het gedaante-schoon van 1782 eerder terughoudend "tegens Winckelmans aandrang om de Griekse werken altoos naa te volgen".⁹³ Zijn kritiek op het Amsterdamse stadhuis, maar ook zijn empirische instelling zullen Camper er ook hier van weerhouden hebben onkritisch aan het kopiëren te slaan.

Enkele jaren na zijn aanval op het Amsterdamse stadhuis zou Camper evenwel een belangrijke bijdrage leveren aan de nieuwe weg die de architectuur in Nederland in het laatste kwart van de achttiende eeuw op zou gaan, waarbij de tot dusver zeer rijk gevarieerde ornamentiek werd teruggebracht tot de toepassing van elementen die juist direct aan de architectuur van de Oudheid konden worden ontleend. In deze architectuur werd de vormgeving zodoende in hoge mate bepaald door een hernieuwd gebruik van klassieke ornamentiek als frontons, pilasters, maar bovenal vrijstaande zuilen. Dit ging samen met een nieuwe belangstelling voor de bouwkunst uit de *eigen*, Nederlandse, Gouden Eeuw, die zich immers veel sterker liet inspireren door de antieke Romeinse bouwkunst en de renaissance-interpretatie daarvan, dan de Nederlandse bouwmeesters in de eerste helft van de achttiende eeuw hadden gedaan.⁹⁴ Vandaar dat het Stadhuis van Amsterdam, dat uit de oude gloriejaren dateerde, weer zo midden in de belangstelling kwam te staan, en Ploos als groot bewonderaar van de Gouden Eeuw op de schimpscheuten van Camper zo geprikkeld reageerde.

Men poogde derhalve ook in de jaren zestig en zeventig van de achttiende eeuw veelal aan te sluiten bij de stijl van de Gouden Eeuw,⁹⁵ maar ging tegelijk toch ook vaak nog een heel stuk verder. Men beperkte zich niet tot het gebruik van frontons en pilasters alleen. In het kader van de internationale *Greek Revival*, die tot een stroom aan nieuwe publicaties over met name de Griekse beschaving leidde, vond ook in Nederland de herintroductie van de vrijstaande zuil - die de zeventiende eeuw hier nauwelijks kende - plaats, in de vorm van een echt klassieke peristyle, zoals men die van de tempels uit de Oudheid kende en men buitenslands nu allerwege zag vrijrijzen.⁹⁶ Er zouden er in de loop van de jaren tachtig ook in Nederland verschillende worden opgericht, als eerste die van de rechthuizen in het het Hollandse Westzaan (1783) en het Zeeuwse Westkapelle (1783), vervolgens bij de bouw van het St.Jacobsgasthuis in Schiedam (1786), dan bij het Teylershofje (1787), de paleisachtige Villa Welgelegen (1789) en de Villa Eindhout (1794) in Haarlem.⁹⁷

De allereerste van de reeks had echter lange tijd het Stadhuis van Groningen beloofd te zullen worden, alleen kwam hiervan door geldproblemen de eerste vijfentwintig jaar niets terecht, en moest men tot 1802 wachten voor men boven het maaiveld de eerste zuilbasis kon onderscheiden.⁹⁸ Het was namelijk bij de in 1774 uitgeschreven prijsvraag voor dit gebouw dat aan de mededingers het gebruik van een zuilen-

In de Mercurius October 1776 Erate Suk Pl. 153.

J. Otto, Pezly, inv. et delin.

B. MOURIK, excudit.

C. No. 153.

Afb. 9. Stadhuis van Weesp. Gravure uit de Maandelysche Nederlandsche Mercurius, oktober 1776.

front nadrukkelijk was voorgeschreven. En het was Camper geweest, aan wie dit toen hoofdzakelijk te danken was. De reizen naar Engeland in 1748 en 1752,⁹⁹ die hem ongetwijfeld met een hele reeks van portico's van neopalladiaanse landhuizen en overheidsgebouwen zoals het zojuist gereedgekomen *Mansion House* van George Dance the Elder (1695-1768) in de Londense City hadden geconfronteerd (afb.7),¹⁰⁰ zullen daaraan niet vreemd zijn geweest. Camper speelde om die reden bij de herintroductie van de klassieke elementen in de Nederlandse architectuur een cruciale rol. De daarmee mogelijk Palladiaanse inspiratie voor dit eerste Nederlandse huis van rechtspraak en bestuur met een vrijstaande peristyl kan zodoende niet eenzijdig uitgelegd worden als een door de *Greek Revival* gestimuleerde vernieuwing. Het geeft ook aan dat de term neoclassicisme, waarmee de vooral op de Griekse Oudheid geïnspireerde architectonisch-decoratieve vernieuwingen wel in de literatuur zijn aangeduid, ongeschikt is om de veelzijdigheid van de architectuurontwikkelingen in deze decennia te karakteriseren.¹⁰¹

Deze cruciale rol van Camper bij de introductie van de nieuwe, deels op het Hollandse classicisme van de zeventiende eeuw teruggrijpende neoclassicistische stijl, zal menigeen in het licht van zijn polemieken met Ploos van Amstel een paar jaar eerder hogelijk verbazen. De man die zich nog in 1767 tegen het Amsterdamse Stadhuis keerde als een blijk van onvaderlands bouwen, als een monument van volgzucht ten aanzien van buitenlandse modes, als een niet op de Hollandse bodem thuishorende copie van Rome, bleek zich nog geen decennium later te ontpoppen als de pleitbezorger van een nieuwe bouwstijl, die zuiverder moest zijn dan de vigerende rococo. Zuiverder wilde daarbij vooral zeggen: meer klassiek, meer op de Oudheid georiënteerd, en tegelijk in het licht daarvan ook meer een voorbeeld nemend aan de Nederlandse bouwkunst uit de Gouden Eeuw.

Deze contradictie en omslag is bij de huidige stand van wetenschap nog niet geheel bevredigend te verklaren: heeft Camper zich alsnog tot Van Campen bekeerd, of ging het hem bij zijn bemoeienis met de Groningse prijsvraag om geheel andere dingen? Waar, met het oog op zijn kritiek op het Amsterdamse Stadhuis vanwege het vermeend onnederlandse karakter ervan, deze bijdrage van Camper aan de internationalisering van de Nederlandse bouwkunst dan wel opvallend mag heten, zette de hoogleraar namelijk tegelijk, waar het zijn streven naar eenvoud, naar de beperking van de ornamentiek tot het volgens de klassieke regels functionele betreft, in 1774 de in 1767 ingeslagen richting gewoon voort.

Als winnaar van het Groningse concours was de Amsterdamse architect Jacob Otten Husly (1738-1796) uit de bus gekomen, die voor Camper beslist geen vreemde was: hij was met Ploos directeur van de Amsterdamse Tekenenacademie waar Camper zo regelmatig als gastspreker optrad.¹⁰² Husly nam er als docent vanzelfsprekend de bouwkunst voor zijn rekening, en was daarmee één van de weinige Nederlandse bouwmeesters van zijn tijd die in het openbaar van zijn belangstelling voor de geschiedenis van de architectuur en andere, meer

theoretische vraagstukken op zijn vakgebied blijk gaf.¹⁰³ Evenals Camper speurde hij daarbij, getuige een reeks van voordrachten over de 'Historie der Bouwkunst van de vroegste Tyden af tot nu toe', de 'oorsprong der Bouwordens' en 'den staat der Kunsten en Wetenschappen, van de eerste Waereld, vóór den Zondvloed' voor het Amsterdamse Concordia - waarvan hij net als Ploos jaren lang lid was - ook naar de bron.¹⁰⁴

Camper was over de persoon van Husly al bij voorbaat enthousiast - hij beval hem nadrukkelijk bij de Groningse burgemeesters aan als 'un homme de grand talent'¹⁰⁵ - en dat kan vanuit Campers optiek toch enigszins verbazen, als men beziet, wat het belangrijkste werk was, dat Husly tot 1774 op zijn naam had staan: het Stadhuis van Weesp.¹⁰⁶ Dit stadhuis namelijk was in zijn architectuur, althans wat de voorgevel aangaat, doelbewust op het door Camper gewraakte stadhuis van Amsterdam geïnspireerd. De superpositie van pilasters met afsluitend driehoekig fronton voor de middenrisaliet, de drieledige centrale ingangsarCADE, de plaatsing van de vier-schaar daarachter en van de burgerzaal op de eerste verdieping, alsmede de vorm van de cupola, bestaande uit een vierkant onderstuk en een ronde lantaarn, waren regelrecht aan het hem in zijn eigen woonplaats gegeven voorbeeld ontleend. Husly's schepping zou derhalve, geheel in de geest van de nationale gevoelens die zich in die jaren van de Nederlandse intellectuele bovenlaag hadden meester gemaakt, juist als geslaagde navolging van het roemrijke stadhuis van Amsterdam in 1776 in de *Maandelykse Nederlandsche Mercurius*, als een 'Proefstuk der Hedendaagsche Bouwkunde' aangeprezen worden, waarbij het onomwonden heette dat het geacht werd "een van die Gebouwen te zyn welken onder de werken deezer Eeuw in ons Vaderland gesticht, de voornaamste rang bekleeden".¹⁰⁷

Het kan nauwelijks anders, of Camper moet van zowel het één als het ander op de hoogte zijn geweest. Het Weesper Stadhuis moet voor hem een belangrijke aanbeveling gevormd hebben, want veel anders had Husly op dat moment als praktiserend bouwmeester nog niet gepresteerd. Het feit dat Camper Husly ondanks die geringe ervaring aanbevolen heeft, zou erop kunnen wijzen, dat Camper zijn standpunt over het stadhuis van Van Campen, misschien ook voor hem inmiddels een product van vaderlandslievend bouwen, in het spoor van de inmiddels algemeen ontloken herwaardering van de Gouden Eeuw in de tussenliggende jaren enigszins had herzien. Dat, met andere woorden, het Amsterdamse Stadhuis - met dat van Weesp als recente voorbeeldige navolging - door hem en anderen inmiddels als geschikt uitgangspunt voor een typisch eigen *Nederlandse* canon werd beschouwd. Of inderdaad van een dergelijke herwaardering bij Camper sprake was, en zulke nationalistische sentimenten daarbij een rol hebben gespeeld, valt op het ogenblik echter bij gebrek aan ondubbelzinnige uitspraken zijnerzijds nog niet met zekerheid te zeggen.¹⁰⁸

Mogelijk namelijk ook zag Camper in de prijswinnende architect in de eerste plaats een bekwame uitvoerder van zijn eigen ideeën omtrent het Groningse Stadhuis, los van Husly's

Afb. 10. Stadhuis van Groningen. Foto: Th.H. von der Dunk.

persoonlijke artistieke voorkeuren en prestaties tot nu toe. Van Camper had Husly namelijk precies die taak gekregen die hij in 1767 al voor een architect gereserveerd had en die hem toen door Ploos van Amstel was verweten: als, in Ploos' bewoordingen, één van de kunstenaars, 'die alleen bekwaame handen moeten hebben, om de denkbeelden, die anderen door het lezen dier Boeken, gekreegen hebben, uit te voeren'.¹⁰⁹ Wellicht ook was Camper beide opvattingen tegelijk toegegaan, en beoordeelde hij juist op grond van Weesp Husly als de ideale uitvoerder van zijn eigen sturende hand.

Noten

1. Vgl. P. Knolle, "Het begrip 'gotisch' in de 18e-eeuwse Nederlandse kunsttheorie", *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, XVI (1984) no.61-62, p.29.
2. Een receptiegeschiedenis van het Amsterdamse Stadhuis ontbreekt nog. Voor enige summier informatie inzake de waardering in de loop der eeuwen zie W.Jagerman en M.de Roever, "Stadhuis bracht pennen in beweging" [Keuze uit vier eeuwen literatuur], *Ons*

Amsterdam, XL (1988), pp.210-213, met opvallend genoeg geen enkele aandacht aan de tweede helft van de 18de eeuw, zodat ook van de discussie tussen Camper en Ploos van Amstel, die het thema van het navolgende opstel vormt, geen melding wordt gemaakt.

3. Zie L.C.Sturm, *Durch Einen grossen Theil von Teutschland und den Niederlanden biß nach Pariß gemachete Architectonische Reise-Anmerkungen*, Augsburg 1719, p.30, met vervolgens toch nog enige kritiek op pp.30-31. Zie daarover uitvoerig elders in dit nummer, met verdere literatuur over persoon en boek.
4. J.F.Penther, *Ausführliche Anleitung zu der Bürgerlichen Baukunst*, deel IV, Augsburg 1748, p.36, met vervolgens uitgebreide beschrijving op pp.36-38. Over Penther: H.Reuther, "Johann Friedrich Penther (1693-1749)" [Ein Göttinger Architekturtheoretiker des Spätbarock], *Niederdeutsche Beiträge zur Kunstgeschichte*, XX (1981), pp.151-176.
5. [P.Camper], "Brief van den Heer C. over het gebrek aan Smaak in de Nederlanders", *De Philosoph*, II (1767), no.93, 12-10-1767, pp.321-328.
6. Voor de levensloop van Camper zie C.E.Daniëls, *Het leven en de verdiensten van Petrus Camper*, Utrecht 1880, pp.2-42; R.A.B.Oosterhuis, "Petrus Camper" [De beroemde 18de eeuwse chirurg, zoöloog en vergelijkend ontleedkundige bij de herdenking van zijn 150ste sterfjaar], *Stemmen des Tijds*, XXVIII (1939), pp.844-860;

- C.J.Doets, *De heekunde van Petrus Camper 1722-1789*, diss. RUL, Leiden 1948, pp.7-15; R.P.W.Visser, 1."Chronologie Petrus Camper", *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, no.17 (1972), pp.5-6; T.W.Meyer, "Professor Petrus Camper (1722-1789)", *Nederlandse Historiën*, IX (1975), pp.129-134; R.P.W.Visser, 2.*The zoological work of Petrus Camper (1722-1789)* [Nieuwe Nederlandse Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde en der Natuurwetenschappen no.12], Amsterdam 1985, pp.3-16; P.J.Kuijjer, *Petrus Camper (1722-1789)*, Haren 1989. Voor een pakkende karakter-schets zie W.Otterspeer, "De aangenaamheden der natuurlijke historie" [Leven en werk van Petrus Camper], in: J.Schuller tot Peursum-Meijer en W.R.H.Koops (red.), *Petrus Camper (1722-1789)* [Onderzoeker van nature], Groningen 1989, pp.5-22. Over Camper als wetenschapper in algemenere zin o.m.: J.Schuller tot Peursum-Meijer, "De experimentele natuurwetenschappen in de achttiende eeuw - Camper en Brugmans", in: *Academisch Onderwijs in Franeker en Groningen 1585-1843* [IJver en wedijver], Groningen 1985, pp.52-61. Voor oudere literatuur zie: R.P.W.Visser, 3."Literatuur over Petrus Camper", *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, no.17 (1972), pp.25-34.
7. Over Ploos en zijn werkzaamheden: N.G.van Huffel, *Cornelis Ploos van Amstel Jacob Corneliszoon en zijn medewerkers en tijdgenooten*, Utrecht 1921, pp.5-12; J.W.Niemeijer, 1."De portretten van Ploos van Amstel", *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, XIII (1962), pp.181-215; dez., 2."Een door Jacobus Buys geschilderde familiegroep Ploos van Amstel teruggevonden", *Oud-Holland*, LXXXI (1966), pp.34-43; T.Laurentius, J.W.Niemeijer en G.Ploos van Amstel, *Cornelis Ploos van Amstel 1726-1798* [Kunstverzameelaar en prentuitgever], Assen 1980; G.Ploos van Amstel, 1.*Portret van een koopman en uitvinder. Cornelis Ploos van Amstel* [Maatschappelijk, cultureel en familielevens van een achttiende-eeuwer], Assen 1980; dez., 2."Cornelis Ploos van Amstel en de eerste jaren van het Genootschap", *Archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1981, pp.185-208; P. Knolle, "Cornelis Ploos van Amstel, pleitbezorger van de 'Hollandse' iconografie", *Oud-Holland*, XCVIII (1984), pp.43-52; T.Laurentius, "Nieuwe gegevens betreffende Ploos van Amstels prentwerk", *Bulletin van het Rijksmuseum*, XXIV (1986), pp.237-246; A.t[er] B[rugge], "Het leven van Cornelis Ploos van Amstel", in: *Zuiver gedrukt* [Cornelis Ploos van Amstel en de reproductie van tekeningen in de achttiende eeuw], tent.cat. Groningen, Groningen 1995, pp.11-13. Vgl. tenslotte ook T.H.von der Dunk, "De 'zotte trotsheid' van een vreemdeling" [Cornelis Ploos van Amstel contra Cornelis Rauws], *Maandblad Amstelodamum*, LXXXVII (2000), pp.44-53.
 8. [C.Ploos van Amstel], *De bouwderde van 't Stadhuis van Amsterdam, en de Smaak der Nederlanderen, ten opzichte der Konsten en Wetenschappen, verdedigd, tegen de ongegronde berispingen van den Heer C., in zynen brief aan den Philosoph*, Amsterdam 1767.
 9. Zie de geschreven voorrede van Ploos uit 1770 in het uit zijn bibliotheek afkomstige convoluut *Politique Tractaten* in de UvA (cat.nr. 497 D 10), dat ondermeer de brief van Camper en de reactie van Ploos bevat. Zie voor het uitblijven van een weerwoord van Camper ook J.B.Bedaux, "A discussion on Rembrandt in eighteenth-century Amsterdam: Petrus Camper versus Cornelis Ploos van Amstel", *Hoogsteder-Naumann Mercury*, no.3 (1986), p.51.
 10. Zie: Bedaux, o.c.[9], p.51. Voor een levensbeschrijving van Nomsz zie: T.M.M.Mattheij, *Waardering en kritiek* [Johannes Nomsz en de Amsterdamse Schouwburg 1764-1810], Amsterdam 1980, pp.87-137.
 11. Zie de handgeschreven brief van Nomsz, te vinden in het convoluut *Politique Tractaten*, in collectie UvA (cat.nr. 497 D 10:4). Geciteerd bij Bedaux, o.c.[9], p.56 noot 35.
 12. Zie de geschreven voorrede van Ploos uit 1770 in het uit zijn bibliotheek afkomstige convoluut *Politique Tractaten* in de UvA (cat.nr. 497 D 10).
 13. Voor de geplande Daviler-uitgave, alsmede Rendorps opvattingen inzake de architectuur en zijn pogingen het niveau ervan te verhogen, zie: C.A.van Swigchem, *Abraham van der Hart 1747-1820* [Architect. Stadsbouwmeester van Amsterdam], diss. RUU, Amsterdam 1965, pp.76-82, 339-342; E.de Jong, "Eenvoudige Grootheid" [Architectuur in Nederland 1765-1800], in: F.Grijzenhout en C.van Tuyl van Serooskerken (red.), *Edele Eenvoud* [Neoclassicisme in Nederland 1765-1800], Zwolle 1989, pp.46-47; en kort: T.H.von der Dunk, "Vier ingenieurs als stadsbouwmeester" [Gerard Frederik Maybaum (1746-'68), Cornelis Rauws (1768-'72), Jacob Eduard de Witte (1772-'77) en Johan Samuel Creutz (1777-'87) aan het hoofd van de Amsterdamse stadsfabriek], *Bulletin van de KNOB*, 94 (1995), pp.92-93; F.H. Schmidt, *Pieter de Swart. Architect van de achttiende eeuw*, Zwolle 1999, pp.204, 260.
 14. Bedaux, o.c.[9], pp.38-56.
 15. Voor de houding t.o.v. Rembrandt zie met name Bedaux, o.c.[9], pp.43-48. Zie voor de kwestie voorts J.v[an] d[er] Z[ee], "Cornelis Ploos van Amstel: zijn smaak en zijn kunsttheoretische opvattingen", in: *Zuiver gedrukt* [Cornelis Ploos van Amstel en de reproductie van tekeningen in de achttiende eeuw], tent.cat. Groningen, Groningen 1995, p.23; alsmede F.Grijzenhout, "A Myth of Decline", in: M.C.Jacob en W.W.Mijnhardt (red.), *The Dutch Republic in the Eighteenth Century* [Decline, Enlightenment, and Revolution], Ithaca 1992, p.330. Voor Ploos' artistieke opvattingen zie ook Knolle, o.c.[7], pp.45-49.
 16. Camper, o.c.[5]; tevens opgenomen in het uit Ploos' bibliotheek afkomstige convoluut *Politique Tractaten* (UvA cat.nr. 497 D 10:2).
 17. [C.Ploos van Amstel], "Aan den schryver der Oordeelkundige Aanmerkingen", *Oordeelkundige Aanmerkingen over Verscheidene Zaken, Kunsten en Wetenschappen* 1 no.10 (1766), p.145; opgenomen in het convoluut *Politique Tractaten* (in bibliotheek UvA 497 D 10:1), aldaar p.1. De handgeschreven inhoudsopgave en voorrede van Ploos in dit convoluut laat inzake de identiteit van de auteur geen twijfel bestaan. Zie ook Bedaux, o.c.[9], p.49.
 18. Camper, o.c.[5], p.321.
 19. Camper, o.c.[5], p.323.
 20. Camper, o.c.[5], p.323.
 21. Camper, o.c.[5], pp.323-324. Een dergelijke opvatting vindt men ook terug in het voorwoord van Caspar Philips bij een heruitgave van Bosboom in 1784; zie de citaten bij Van Swigchem, o.c.[13], p.147.
 22. Camper, o.c.[5], p.324.
 23. Camper, o.c.[5], p.324.
 24. Camper, o.c.[5], p.324.
 25. Camper, o.c.[5], p.324.
 26. Camper, o.c.[5], p.324.
 27. Sturm, o.c.[3], p.30. Ook de sinds 1684 aan het Amsterdamse *Athenaeum Illustre* verbonden hoogleraar in de theologie Jean le Clerc (1756-1736) laakte in 1719 het ontbreken van een ruime ingang, een omissie waarover zich al zoveel bezoekers verwonderd hadden. Zie I.H.v[an] E[eghen], "De entree van het Paleis op de Dam", *Maandblad Amstelodamum*, XLIX (1962), p.133.
 28. Camper, o.c.[5], p.325.
 29. Voor functie en betekenis van dit iconografische programma van de vierschaar zie: K.Fremantle, "The Open Vierschaar of Amsterdam's Seventeenth-century Town Hall as a Setting for the City's Justice", *Oud Holland*, LXXVII (1962), pp.206-234.
 30. Camper, o.c.[5], p.326.
 31. Camper, o.c.[5], pp.326-327.
 32. Camper, o.c.[5], p.327.
 33. Camper, o.c.[5], p.327.
 34. Camper, o.c.[5], p.327.
 35. Camper, o.c.[5], pp.327-328. Aan dit buitengebeuren en de pure

- statuszucht die er gedeeltelijk aan ten grondslag lag had Camper al eerder een sarcastische bijdrage gewijd in het tijdschrift *De Denker*, III (1765), no.129, 17-6-1765, pp.185-192.
36. Camper, o.c.[5], p.327.
 37. Camper, o.c.[5], p.328. Gedoeld wordt vermoedelijk op de volgende werken: J.P.Crousado, *Traité du beau*, Amsterdam 1715; Y.M.André, *Essai sur le beau, ou l'on examine en quoi consiste précisément le beau dans le physique, dans le moral, dans les ouvrages d'esprit & dans la musique*, Paris 1741 (herdrukt in 1759 en 1767; in 1770 voor het eerst in het Nederlands vertaald); F.Hutcheson, *An inquiry into the original of our ideas of beauty and virtue; in two treatises*, London 1725. Voor Diderot doelt Camper waarschijnlijk op de vanaf 1752 in afleveringen verschijnende *Encyclopédie*, waarin in 1757 het (wegens zijn dood onvoltooid gebleven) artikel "Essai sur le goût" van Montesquieu werd opgenomen, samen met een artikel van Voltaire over hetzelfde onderwerp. Montesquieu's opstel zou het jaar daarop aangevuld met intussen teruggevonden notities in diens *Oeuvres complètes* worden gepubliceerd.
 38. Ploos, o.c.[8]. Over de identiteit van de auteur is echter geen twijfel mogelijk, blijktens zijn uit 1770 daterende handgeschreven voorwoord in het convoluut *Politique Tractaten* (UvA cat.nr. 497 D 10) waarin zowel Campers aanval als Ploos' verweer (als no.2 resp. no.3) opgenomen zijn. Zie ook Bedaux, o.c.[9], p.49.
 39. Ploos, o.c.[8], pp.11-12.
 40. Ploos, o.c.[8], pp.3-4.
 41. Ploos, o.c.[8], p.12.
 42. Dat Ploos van zijn identiteit zeer wel op de hoogte was, blijkt uit de handgeschreven inhoudsopgave van het uit zijn bibliotheek afkomstige convoluut *Politique Tractaten* (nu in de UvA, cat.nr. 497 D 10). Zie ook Bedaux, o.c.[9], p.51.
 43. Ploos, o.c.[8], p.25.
 44. Ploos, o.c.[8], p.8.
 45. Ploos, o.c.[8], p.12.
 46. Knolle, o.c.[7], pp.45-46. Zie ook het boven ter hoogte van noot 12 en 13 gestelde.
 47. Ploos, o.c.[8], pp.12-13.
 48. Ploos, o.c.[8], pp.13-14.
 49. Ploos, o.c.[8], p.14. Voor de exacte maatverhoudingen zie: C.Wegener Sleswijk, "De maten van het paleis op den Dam te Amsterdam", *Bouwkundig Weekblad Architectura*, LXI (1940), pp.338-341.
 50. Ploos, o.c.[8], p.15.
 51. Ploos, o.c.[8], pp.15-17.
 52. Ploos, o.c.[8], pp.36-37.
 53. Ploos, o.c.[8], p.37.
 54. Ploos, o.c.[8], p.38.
 55. Ploos, o.c.[8], pp.38-39.
 56. Ploos, o.c.[8], p.39.
 57. Specifiek voor Camper als kenner en beoefenaar der schone kunsten: Daniëls, o.c.[6], pp.43-51; J.van Leeuwen, "Petrus Camper, als teekenaar, schilder, plaatsnijder, bootseerder en beeldhouwer", *Friessche Volks-Almanak*, X (1845), pp.59-78; P.Knolle, "Petrus Camper en de beeldende kunsten: het ontwerp voor eene Teeken Academie tot Groningen (1768)", in: J.Schuller tot Peursum-Meijer en W.R.H.Koops (red.), *Petrus Camper (1722-1789)* [Onderzoeker van nature], Groningen 1989, pp.37-44. Voor Campers relatie met Amsterdam zie R.A.B.Oosterhuis, "Petrus Camper en Amsterdam" [De wetenschappelijke loopbaan van Camper en de wederzijdsche culturele betrekkingen van 1755 tot 1761], *Geneeskundige Gids*, XVII (1939), pp.403-419; C.M.Verkrout, "Petrus Camper als mens en als professor in Amsterdam (1755-1761)", *Maandblad Amstelodamum*, LXXIV (1987), pp.56-61.
 58. Voor de Stadstekenacademie zie: Ploos van Amstel, o.c.[7:1], pp.102-127; P.Knolle, l."De Amsterdamsche stadstekenacademie, een 18de-eeuwse 'oefenschool' voor modeltekenaars", in: A.Martis, H.Miedema en E.van Uiter (red.), *Kunstonderwijs in Nederland = Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, XXX (1979), pp.1-41; over de reorganisatie pp.4-6; alsmede dez., 2."Tekenacademies in de Noordelijke Nederlanden: de 17de en 18de eeuw", in: M.van der Kamp e.a. (red.), *De Lucaskrater* [Historie en analyse van en meningen over het beeldende kunstonderwijs aan de kunstacademies in Nederland], Assen 1984, pp.22-25.
 59. Ploos van Amstel, o.c.[7:1], p.106; Bedaux, o.c.[9], pp.44-45. Zie ook Knolle, o.c.[57], p.40.
 60. Van Ploos' redes verschenen nadien enige in druk; zie C.Ploos van Amstel, *Redenvoeringen gedaan in de Teeken-Academie te Amsterdam*, Amsterdam 1785, met vijf redes van eigen makelij, en op pp.XV-XXII een overzicht van (deels nog uit te geven) redes van Jacob Otten Husly, Jacobus Buys en Reinier Vinkeles. Voor de lezingen van Camper zie Daniëls, o.c.[6], pp.48-50; Van Swigchem, o.c.[13], p.12; alsmede kort Knolle, o.c.[58:1], pp.11-12; Bedaux, o.c.[9], p.45.
 61. Daniëls, o.c.[6], p.49.
 62. Zie daarover Knolle, o.c.[57], pp.41-43; vgl. voorts Daniëls, o.c.[6], p.22; en A.T.Schuitema Meijer, *De raadhuizen van de stad Groningen*, Groningen 1962, p.54.
 63. Vgl. Bedaux, o.c.[9], p.51; Knolle, o.c.[57], p.40.
 64. Voor deze vriendschap zie: J.W.Niemeijer, "Artistieke contacten", in: T.Laurentius, J.W.Niemeijer en G.Ploos van Amstel, *Cornelis Ploos van Amstel 1726-1798* [Kunstverzamelaar en prentuitgever], Assen 1980, pp.191-193.
 65. *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, II (1770), p.386; resp. *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen*, II (1791), p.391. Zie Ploos van Amstel, o.c.[7:1], pp.112-114. De bewuste lezingen werden op 1 en 8 augustus gehouden.
 66. Geschreven voorwoord van Ploos in het convoluut *Politique Tractaten* (in bibliotheek UvA cat.nr. 497 D 10).
 67. Zie: M.van Hattum, *Lezingen en verhandelingen in 'Concordia et Libertate' (1769-1806) en 'Felix Meritis' (Dep.Letterk.) (1779-1808, 1810-1832, 1865-1873)*, typoscript Amstelveen 1983 (exemplaar in GAA en UvA), p.17 (23-11-1790) en p.20 (7-5-1794). Over Concordia o.m.: J.Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenis, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterye, gilden en regering beschreeven*, deel IV, Harlingen 1802 (facsimile-uitgave Alphen aan den Rijn 1972), pp.508-509; H.P.M.van der Horn van den Bos, "Het Genootschap 'Concordia et Liberate' te Amsterdam (1748-1806)", *Chemisch Weekblad*, IV (1907), pp.579-586; P.C.H.van der Goor, "Van geleerde kezen en deugdbeminnende burgers", *Maandblad Amstelodamum*, LXIII (1976), pp.58-65; T.H.van der Dunk, "'Doet offerande op de twee Altaaren, die bij den Tempel staan'" [Omtrent het project uit 1773 van Jacob Ploos van Amstel en Jacob Otten Husly voor de oprichting van een monument ter ere van Hugo de Groot in de plaats van Slot Loevestein], *Grotiana*, XIX (1998), pp.41-44.
 68. Over de relatie van Ploos en Felix Meritis: Ploos van Amstel, o.c.[7:1], pp.160-162. Over Felix in deze periode: H.Reitsma, "De beginjaren van Felix Meritis, 1777-1795", *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, XV (1983), no.69-60, pp.101-139.
 69. Zo Ploos van Amstel, o.c.[7:1], p.162. Over het gebouw van Felix Meritis: J.ter Gast, "Felix Meritis - gebouw en maatschappij", *Maandblad Amstelodamum*, XXX (1943), pp.33-38; R.Meischke, "Achttiende-eeuws classicisme: twee bouwkundige prijsvragen", *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, X (1959), pp.252-262; J.Vriese, "Felix Meritis", *Ons Amsterdam*, XVII (1965), pp.322-327; M.Jonker, "Felix Meritis, trots paleis van de vooruitgang", in: *Het Klassieke Bouwen = Kunstschrift Openbaar Kunstbezit*, XXVII (1983), pp.62-65.
 70. Waarbij hij overigens geleidelijk afstand begon te nemen van de academische classicistische doctrines, om meer waardering voor de

- Hollandse schildersschool aan de dag te leggen, ongetwijfeld mede als uitvloeisel van een groeiend nationaal gevoel; zie Knolle, o.c.[7], pp.45-48; Van der Zee, o.c.[15], pp.22-25. Voor Ploos' chauvinisme zie Ploos van Amstel, o.c.[7:1], pp.144-145.
71. Voor een compleet overzicht van Campers publicaties, 197 items groot, zie Visser, o.c.[6:2], pp.179-199.
 72. Zie: P.Camper, *Redenvoeringen over de wyze, om de onderscheidene hartstogten op onze wezens te verbeelden; over de verbaazende overeenkomst tusschen de viervoetige dieren, de vogelen, de vischen en den mensch; en over het gedaante schoon, gehouden in de Tekenen Akademie te Amsterdam*, Utrecht 1792. Voor de bewuste rede(s) zie Daniëls, o.c.[6], p.50.
 73. Camper, o.c.[72], p.68. Zie ook Daniëls, o.c.[6], p.50.
 74. Camper, o.c.[72], p.70.
 75. Vgl. Camper, o.c.[72], pp.69-70. Voor Perrault en zijn rol in het architectuurdebat zie o.m.: D.Brönner, *Blondel-Perrault*, diss. Bonn 1972; W.Herrmann, *The Theory of Claude Perrault*, London 1973; G.Germann, *Einführung in die Geschichte der Architekturtheorie*, Düsseldorf 1980, pp.173-188; A.Picon, *Claude Perrault*, 1613-1688 [ou la curiosité d'un classique], Paris 1988.
 76. Zie: *Pars bibliothecae Camperianae sive catalogus librorum, maxima parte visitide compactorum, etc.*, Leiden 1790, p.10, nr. 193.
 77. Deze opvatting over volksgebonden smaak deelde Camper ondermeer met de bekende patriotse dichter Rhijnvis Feith (1753-1824); zie E.Koolhaas-Grosveld, "Nationale versus goede smaak" [Beoordeling van nationale kunst in Nederland: 1780-1840], *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCV (1982), p.611. Zie ook m.b.t. deze problematiek dez. en S.de Vries, "Terug naar een roemrijk verleden" [De zeventiende-eeuwse schilderkunst als voorbeeld voor de negentiende eeuw], in: F.Grijzenhout en H.van Veen (red.), *De Gouden Eeuw in perspectief* [Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd], Nijmegen 1992, pp.108-109; en P.Knolle, "'Edele eenvoudigheid'" [De waardering voor klassieke kunst bij Nederlandse kunsttheoretici 1750-1800], in: F.Grijzenhout en C.van Tuyll van Serooskerken (red.), *Edele eenvoud* [Neo-Classicisme in Nederland 1765-1800], tent.cat. Haarlem, Zwolle 1989, pp.39-40.
 78. Camper, o.c.[72], pp.78-79.
 79. Camper, o.c.[72], pp.94-95.
 80. Vgl. Camper, o.c.[72], p.77.
 81. De literatuur aangaande de pogingen tot reconstructie van de Tempel van Jeruzalem in Europa sedert de renaissance, en de betekenis die aan de Tempel werd toegekend is te omvangrijk om hier compleet vermeld te worden. Voor een internationaal overzicht zie H.Rosenau, *Vision of the Temple*, London 1979; en P.von Naredi-Rainer, *Salomos Tempel und das Abendland* [Monumentale Folgen historischer Irrtümer], Köln 1994. Speciaal voor Nederland: J.Zwarts, "Oud-Hollandse modellen van de Tempel van Salomo", *Historia*, IV (1938), pp.277-282, 307-310, 381-385, V (1939), pp.84-89; en A.K.Offenberg, "Jacob Judah Leon (1607-1675) en zijn Tempelmodel", in: *De Tempel van Salomo*, tent.cat. Den Haag 1976, pp.54-75.
 82. Zie Camper, o.c.[72], p.70.
 83. Daaromtrent zie: J.Gaus, "Die Urhütte" [Über ein Modell in der Baukunst und ein Motiv in der bildenden Kunst], *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*, XXXIII (1971), pp.7-70; G.Germann, "Höhle und Hütte", in: *Jagen und Sammeln* [Festschrift für Hans Georg Bandi zum 65.Geburtstag] = *Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums*, LXIII / LXIV (1985), pp.121-130; A.Vidler, *The Writing of the Walls* [Architectural theory in the late Enlightenment], Princeton 1987, pp.7-21; J.Rykwert, *On Adam's House in Paradise* [The idea of the primitive hut in architectural history], Cambridge/Mass. 1989*, m.n. pp.43-50. Over Marc-Antoine Laugier (1713-1769): W.Herrmann, *Laugier and eighteenth century French Theory* [Studies in Architecture 6], London 1985.
 84. Camper, o.c.[72], p.72.
 85. Camper, o.c.[72], p.73.
 86. Camper, o.c.[72], p.74.
 87. Camper, o.c.[72], p.75.
 88. M.A.Laugier, *Détail de tout ce que nous avons observé et éprouvé dans notre voyage de Hollande* (1766), Ms. Bibliothèque Nationale Parijs, Bréquigny 66, als bijlage opgenomen in: M.van Strien-Char-donneau, *Le voyage de Hollande: récits de voyageurs français dans les Provinces-Unies, 1748-1795* [Studies on Voltaire and the eighteenth century], Oxford 1994, pp.370-372.
 89. G.Bekaert, "Introduction: à l'école du dieu du goût", bij de facsimile-uitgave van M.A.Laugier, *Essai sur l'architecture. Observations de l'architecture*, Bruxelles 1979, pp.V-XXII.
 90. M.A.Laugier, *Observations de l'architecture*, Paris 1765, p.271.
 91. *Pars bibliothecae Camperianae*, o.c.[76], pp.8-11 (nrs. 157-208), 29-30 (nrs. 443-472), 55-56 (nrs. 604-646).
 92. P.Camper, *Verhandeling over het natuurlijk verschil der wezens-trekken in menschen van onderscheiden landaart en ouderdom; over het schoon in antyke beelden en gesneedene steenen*, Utrecht 1791, p.IV. Vgl. in deze ook Knolle, o.c.[58:1], p.25. Voor de invloed van Winckelmann in Nederland zie dez., o.c.[77], pp.36-38; F.Scholten, "Op zoek naar het schone" [Neoclassicistische beeldhouwkunst in Nederland], in: F.Grijzenhout en C.van Tuyll van Serooskerken (red.), *Edele eenvoud* [Neo-Classicisme in Nederland 1765-1800], tent.cat. Haarlem, Zwolle 1989, p.91. Overigens was ook Ploos met het gedachtegoed van Winckelmann vertrouwd, dankzij zijn vriendschap met de kunstfilosoof Frans Hemsterhuis (1721-1790), die bij de verspreiding van Winckelmanns ideeën in Nederland een belangrijke rol heeft gespeeld; zie m.b.t. dat laatste naast Scholten p.89, 91-92; H.Moenkemeyer, François Hemsterhuis, Boston 1975, pp.32-47; L.Brummel, *Frans Hemsterhuis* [Een filosofenleven], diss. RUL, Haarlem 1925, pp.98-113. Voor de bewuste vriendschap: aldaar, pp.75-76, 258-260; en Niemeijer, o.c.[64], pp.193-196. Zo droeg Ploos Hemsterhuis voor als lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen in Haarlem; zie Ploos van Amstel, o.c.[7:1], p.144. Behalve met Ploos was Hemsterhuis ook met Camper bevriend; zie Brummel pp.29-33; alsmede R.P.W.Visser, "Een brief van Petrus Camper aan Frans Hemsterhuis", *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, no.18 (1974), pp.13-23.
 93. Camper, o.c.[72], p.73.
 94. Vgl. voor de cultuurhistorische achtergronden daarvan o.m. N.C.F.van Sas, "Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel in Nederland 1770-1813", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, CII (1989), pp.471-495, m.n. pp.474-476. Vgl. voorts Grijzenhout, o.c.[15], pp.327-328.
 95. Zie dienaangaande speciaal T.H.von der Dunk, 1."Hollandse Herleving rond Amsterdam" [De terugkeer van de Gouden Eeuw in de architectuur van noordelijk Hlland op het eind van de achttiende eeuw], *Holland*, XXVIII (1996), pp.82-100; alsmede dez., 2."De Stichtse bouwkunst in de nadagen van de Republiek", *Jaarbericht Stichting Utrechtse Kastelen*, 1996, pp.34-37; dez., 3."De bouwkunst in Zeeland in de tweede helft van de achttiende eeuw", *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1998, pp.102-119.
 96. Vgl. voor de betekenis die aan de Griekse tempel in die tijd als voorbeeld ook in Nederland werd toegekend: E.de Jong, "Architectuur en landschap" [Jacob Otten Husly (1738-1796) als theoreticus. Een verkenning], in: H.Krop en P.Sonderen (red.), *Esthetica tussen Klassiek en Romantiek = Geschiedenis van de Wijsbegeerte in Nederland*, III (1992), p.81.
 97. Voor het rechthuis van Westzaan: T.H.von der Dunk, 1."De kerk en het rechthuis van Westzaan" [Johan Samuel Creutz buiten de poorten. De bijdrage van het Amsterdamse bouwvak tot de architectonische modernisering van een Noordhollands dorp], *Bulletin van de*

- KNOB*, 96 (1997), pp.60-72, met oudere literatuur. Op het belang van dat van Westkapelle maakt R.Meischke, H.J.Zantkuyl en P.T.E.E.Rosenberg, *Huizen in Nederland. Zeeland en Zuid-Holland*, Zwolle 1997, p.142, attent; een aparte studie ontbreekt tot dusver. Voor het Schiedamse St.Jacobsghuis zie: R.Meischke, "Het St.Jacobsghuis te Schiedam", *Bulletin KNOB*, 6e serie XIII (1960), kol.21-46; en J.M.M.Jansen, *Zevenhonderd jaar Sint Jacobs-Gasthuis*, Schiedam 1982, m.n. pp.15-19. Voor het Teylershofje: T.H.von der Dunk, 2."In 'een deftig en welgeschikte bouw-orde'" [Viervants ontwerpen voor het Teylershofje in Haarlem], *Haerlem Jaarboek*, 1996, pp.31-76; voor Welgelegen recent de monografie *Paviljoen Welgelegen 1789-1989* [Van buitenplaats van de bankier Hope tot zetel van de provincie Noord-Holland], Haarlem 1989; voor Eindhoven T.H.von der Dunk, 3."Een patriots bouwmeester in Haarlem" [De Amsterdamse architect Pierre Esaie Duyvené (1760-1801) en zijn twee villa's Buitenrust en Eindhoven], *Haerlem Jaarboek*, 1995, pp.89-93; de laatste alle drie met oudere literatuur.
98. Over de bouw van het Groningse stadhuis en de daaraan voorafgaande prijsvraag vnl.: Meischke, o.c.[69], pp.218-242, 262-269; A.T.Schuitema Meijer, *De Raadhuisen van de stad Groningen*, Groningen 1962, pp.50-103; J.Rudolph, "'Een decen- te plaets ter vergadering'" [Nieuwe aanbouw van 18de eeuwse stadhuis van Groningen wordt afgebroken], *Heemschut*, LXVI (1989) no.11/12, pp.4-6.
99. Zie o.m. Doets, o.c.[6], pp.7-8; Meischke, o.c.[69], p.244; Visser, o.c.[6:2], p.8. De reisverslagen zijn met inleiding van B.W.T.Nuyens gepubliceerd als: *Petri Camperi Itinera in Angliam 1748-1785 = Opuscula Selecta Neerlandicorum de Arte Medica*, deel XV, Amsterdam 1939. Tot het medische aspect van die Engelse reizen beperkt zich: D.Guthrie, "The travel journals of Peter Camper (1722-1789)" [Anatomist, artist and obstetrician], *Edinburg Medical Journal*, LV (1948), pp.338-353.
100. In zijn reisverslag maakt Camper in elk geval expliciet melding van zijn bezoek in 1749 aan Greenwich en Bath, waar op het gebied van de classicistische architectuur het nodige te zien viel. Zie *Petri Camperi Itinera*, o.c.[99], pp.84-86 resp. pp.98-102.
101. S.Ploeg, "Nederland en het neoclassicisme", *Kunstlicht*, XX (1999), nr. 2, pp.11-15.
102. Voor Husly zie: J.Knoef, "Achtthend' eeuwsche stuc-ontwerpen in de verzamelingen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap en hun makers", *Jaarverslag Koninklijk Oudheidkundig Genootschap*, LXXXV (1933), pp.33-36; C.C.G.Quarles van Ufford, *Catalogus van overwegend Amsterdamse architectuur- en decoratieontwerpen uit de achttiende eeuw*, diss. RUU, z.p. 1972, pp.8-13; R.Meischke, H.J.Zantkuyl en P.T.E.E.Rosenberg, *Huizen in Nederland. Amsterdam*, Zwolle 1995, pp.94-96; A.Duisenberg, *J.J.Otten Husly (1738-1796). Avant-garde architect tijdens de Verlichting* [Bonasreeks], Rotterdam 1998; Von der Dunk, o.c.[67], pp.59-69; alsmede de scripties van H.S.Korthals Altes-Rudolph, *Jacob Otten Husly 1738-1796* [Bouwmeester/stucadoor], doct.scriptie UvA/KHI no.1570, Amsterdam 1988; M.I.E.van den Berg, *Het Stadhuis van Weesp en de architect Jacob Otten Husly*, doct.scriptie UU/KHI, Den Haag 1995; A.Duisenberg, *2.Jacob Otten Husly (1738-1796)* [Zijn oeuvre in relatie tot de internationale architectuurtheorie], doct.scriptie RUU/KHI, Utrecht 1995.
103. Voor Husly als theoreticus zie: De Jong, o.c.[96], pp.79-96; Schmidt, o.c.[13], p.255. Voor een overzicht van de door hem aldaar gehouden redes zie Knolle, o.c.[58:1], pp.38-40; Von der Dunk, o.c.[67], Bijlage, pp.71-75; alsmede Ploos, o.c.[60], pp.XV-XVI, XXII; zie daartoe verder ook Duisenberg, o.c.[102:2], pp.25-32. Voor Husly's rol aan de Stadstekenacademie: Ploos van Amstel, o.c.[7:1], pp.102-107, 114-118; voor hem als docent voorts: C.P.Krabbe, *Ambacht. Kunst. Wetenschap* [De bevordering van de bouwkunst in Nederland (1775-1880)], diss. VU, Amsterdam 1997, pp.39-40.
104. Gehouden resp. 9-2-1779, 20-3-1781 en 31-10-1786 plus 7-11-1786. Zie Van Hattum, o.c.[67], I, p.8, 10, 14. Voor een overzicht van de door Husly voor Concordia en Felix Meritis gehouden redes zie aldaar, passim; en Von der Dunk, o.c.[67], Bijlage, pp.71-75. Voor Husly's lidmaatschap van Concordia zie Ploos van Amstel, o.c.[7:1], p.141.
105. Citaat bij Schuitema Meijer, o.c.[98], p.70. Zie ook de aanbevelingsbrief van de Amsterdamse schepen Joan Frederik d'Orville, voor wie Husly zojuist een zuilenrijk tuinprieel op zijn buiten had gebouwd, en van de vooraanstaande patriot Robert Jan van der Capellen van de Marsch uit dezelfde tijd, aldaar aangehaald op pp.72-73.
106. Daarover: J.C.Wijnand, *Weesp en Weesperkarspel*, Amsterdam 1927, pp.21-24; A.Stork, "Het Stadhuis van Weesp", *Bulletin KNOB*, 6e serie XII (1959), kol.237-250; A.J.Zondergeld-Hamer, *Geschiedenis van Weesp* [Van prehistorie tot moderne tijd], Weesp 1990, pp.107-109; Van den Berg, o.c.[102], pp.46-103.
107. Zie: "Beschryvinge van het nieuwe Stadhuis te Weesp, 1776", *Maandelykse Nederlandsche Mercurius*, XLI (1776), pp.158-164; voor de citaten aldaar p.164 resp. p.158. Zie daarover: T.H.von der Dunk, "De Maandelykse Nederlandsche Mercurius en de rol van zijn architectuurprenten bij de verbreiding van de kennis van de vaderlandse bouwkunst", *De Achttiende Eeuw*, XXXI (1999), pp.97-98.
108. Optie-Von der Dunk.
109. Optie-Schmidt.